

Міністерство освіти і науки України  
Національний університет «Києво-Могилянська академія»  
Факультет соціальних наук і соціальних технологій  
Могилянська школа журналістики

## **Магістерська робота**

Освітній ступінь – магістр

на тему: **«Як українські журналісти розслідують воєнні злочини  
Росії після 24 лютого 2022 року»**

Виконала: студентка 2-го року навчання,  
спеціальності 061 Журналістика

Когут Софія Василівна

Керівниця Тарадай Дар'я Петрівна  
старший викладач

Рецензент Романюк Вікторія Сергіївна

Магістерська робота захищена  
з оцінкою \_\_\_\_\_

Секретар ЕК \_\_\_\_\_  
«\_\_\_\_\_» \_\_\_\_\_ 2023р.

Київ 2023

## Зміст

<b>Вступ .....</b>	<b>3</b>
<b>Розділ 1. Теоретико-методологічні підходи до дослідження .....</b>	<b>6</b>
1.1. Розслідування воєнних злочинів як етап встановлення справедливості.	6
1.2. Процес підготовки до розслідування воєнних злочинів .....	8
1.3. Методи розслідування воєнних злочинів.....	11
1.4. Журналістські розслідування як початок кримінального провадження	14
1.5. Основні концепти теорії порядку денного.....	17
1.6. Основні концепти теорії фреймінгу .....	19
1.7. Співвідношення теорій у дослідженні .....	21
<b>Розділ 2. Методологічні основи дослідження .....</b>	<b>23</b>
2.1. Опис методу контент-аналізу .....	23
2.2. Опис методу глибинних інтерв'ю .....	24
2.3. Вибірка.....	26
2.4. Етапи проведення дослідження .....	31
2.5. Обмеження дослідження.....	32
2.6. Перспективи подальших досліджень .....	33
<b>Розділ 3. Результати дослідження .....</b>	<b>34</b>
3.1. Методи розслідування.....	34
3.1.1. Вибір теми й пошук джерел розслідувань .....	35
3.1.2. Інструментарій розслідувань воєнних злочинів .....	41
3.1.3. Співпраця з іншими медіа.....	54
3.2. Співпраця журналістів і правоохоронців: ризики й переваги .....	54
3.3. Суспільний запит і фреймінг розслідувань воєнних злочинів .....	58
3.4. Морально-психологічний вплив на журналістів .....	59
<b>Висновки.....</b>	<b>61</b>
<b>Список використаної літератури.....</b>	<b>64</b>

## Вступ

З початку російського повномасштабного вторгнення українським журналістам довелося кардинально змінити фокус розслідувань й займатися військовою тематикою. Ідентифікація військових РФ, причетних до можливих воєнних злочинів, встановлення обставин обстрілів цивільної інфраструктури, мародерства на тимчасово окупованих територіях, психологічних та фізичних катувань цивільних, вбивств і катувань українських військовополонених, а також аналіз мотивації російської армії стали основною діяльністю розвідувальних редакцій. Усе – задля збору доказової бази для майбутніх судових процесів притягнення Росії до відповідальності за неспровоковану агресію проти України. Крім того, для встановлення справедливості, значний запит якої існує від українців, згідно з даними Соціологічної групи «Рейтинг».

[8]

Зважаючи на відсутність необхідного досвіду, українські розслідувальні редакції навчалися працювати з тематикою воєнних злочинів з нуля. Журналісти адаптували інструментарій, наприклад, антикорупційних розслідувань, а також опанували нові навички – зокрема, з допомогою та консультаціями правозахисних організацій.

У контексті нового етапу російсько-української війни межі між діяльністю журналістів і правоохоронців у розслідуванні воєнних злочинів значно розмиваються. Правоохоронці завантажені через десятки тисяч випадків порушень закону й тисячі кримінальних проваджень. Частина функцій з документування й розслідування ймовірних воєнних злочинів була неофіційно делегована засобам масової інформації – через ініціативу самих журналістів і нестачу людських ресурсів в органах правоохоронної діяльності. Втім, існують ризики таких поєднань функцій журналіста і правоохоронця, зокрема, в аспекті незалежності та об'єктивності ЗМІ, а також процедурності збору доказів, які можуть лягти в основу офіційного кримінального провадження.

Дослідження способів і методів того, як українські журналісти розслідують воєнні злочини Росії після 24 лютого 2022 року, охоплює складові вибору інструментарію з точки зору їх ефективності, а також мети розслідувальної діяльності. Аби краще зрозуміти ці два аспекти, також була проаналізована підготовка до розслідувань (правові й процедурні питання збору свідчень, роботи з доказами, формулювання гіпотези), пріоритизація одних тем та ігнорування інших, взаємодія та, на противагу, можлива конфронтація з правоохоронними органами, мотивація журналістів, а також порядок денний у суспільстві.

**Мета дослідження** – проаналізувати та описати способи й методи розслідування воєнних злочинів, які використовують й сформували українські журналісти, мотивацію медійників, пояснити причини надання переваги одним темам і посереднього висвітлення інших, схарактеризувати відмінність ролі журналіста від діяльності правоохоронних органів, а також запропонувати подальші кроки для вдосконалення українських журналістських розслідувань воєнних злочинів армії РФ.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**:

- Визначити основний інструментарій розслідувань воєнних злочинів;
- Проаналізувати теми розслідувань на предмет пріоритетності;
- Порівняти діяльність правоохоронців та журналістів у процесі збору доказів для розслідування воєнного злочину;
- Запропонувати шляхи вдосконалення процесу розслідувань воєнних злочинів.

**Об'єкт дослідження:** журналістські розслідування на тематику воєнних злочинів Росії, опубліковані після 24 лютого 2022 року.

**Предмет дослідження:** способи, методи, тематика журналістських розслідувань воєнних злочинів Росії, а також способи представлення аудиторії результатів розслідування (фреймінг).

### **Дослідницькі питання:**

1. Які методи використовують українські журналісти для розслідування воєнних злочинів Росії?
2. Яка мотивація журналістів займатися воєнними злочинами, якщо це компетенція правоохоронних органів?
3. Як журналісти обирають тематику розслідувань і які форми подачі матеріалу обирають?
4. Яка результативність журналістських розслідувань воєнних злочинів у процесі встановлення справедливості та притягнення причетних до відповідальності?

Зважаючи на багатоаспектність дослідницьких питань, було обрано два найдоцільніші **методи збору даних** – контент-аналіз та глибинні інтерв'ю. Контент-аналіз дозволив об'єктивно вивчити зміст журналістських розслідувань, аби виявити повторювані методи й способи роботи з тематикою воєнних злочинів. Глибинні інтерв'ю деталізували пояснення вибору методів, мотивацію журналістів розслідувати воєнні злочини, а також схарактеризувати проблематику розмивання меж між правоохоронною та журналістською діяльністю.

**Актуальність теми.** Розслідування воєнних злочинів є важливим етапом забезпечення справедливості та захисту прав людини. В умовах російсько-української війни журналістська діяльність стала одним із каталізаторів встановлення деталей порушення законів та звичаїв війни, а також причетних до них російських військових. Крім того, від якості журналістських розслідувань, які можуть увійти в доказову базу майбутніх судових процесів, безпосередньо залежить швидкість та всеосяжність встановлення справедливості. Тому важливо або структура, перебіг та результати матеріалів були незалежними, об'єктивними та вичерпними.

## **Розділ 1. Теоретико-методологічні підходи до дослідження**

У розгляді описані основні етапи процесу та підготовки до розслідування воєнних злочинів, їхні характеристики та особливості втілення на прикладах інших країн, де відбувались чи відбуваються збройні конфлікти. Представлено огляд попередніх досліджень щодо особливостей, складнощів та процедури розслідування воєнних злочинів, роботи журналістів, яка відбувається паралельно з розслідуваннями воєнних злочинів правоохоронними органами, а також можливих наслідків від такого типу журналістської діяльності як для працівника ЗМІ, так і для суспільства в умовах війни.

### **1.1. Розслідування воєнних злочинів як етап встановлення справедливості**

У контексті російського широкомасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року журналістські розслідування воєнних злочинів Російської Федерації стають етапом встановлення справедливості через, зокрема, документування випадків порушення міжнародного гуманітарного права та прав людини. Станом на 14 березня 2023 року, російські військові звинувачуються у вчиненні в Україні 71 147 воєнних злочинів, за даними Офісу генпрокурора України. Лише за період з 24 лютого минулого року до жовтня 2022 року слідчі Національної поліції України розпочали понад 127 тисячі кримінальних проваджень за фактами злочинів, учинених в умовах воєнного стану. Йдеться лише про території, які були деокуповані Збройними силами України, про що вказано в матеріалах Міжнародної науково-практичної конференції «Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах». [1]

Зважаючи на значні обсяги роботи та відсутність досвіду документування в правоохоронних органів України одночасно такої кількості порушень закону, журналістська діяльність (самостійно, а не в співпраці з правоохоронними структурами) стала інструментом пришвидшення процесу фіксації наслідків російського вторгнення. Частина відповідних функцій у

розслідуванні воєнних злочинів, а також роботи в контексті дотримання правоохоронних санкційних режимів введених для Росії неофіційно делегували засобам масової інформації. Про це пише професор кафедри соціально-гуманітарної підготовки Львівського державного університету внутрішніх справ І.О. Ревак у своїй спільній з професором О.М. Підхонним роботі «Формування системи моніторингу дотримання санкційних режимів щодо країни-агресора». [1] Втім, журналістські розслідування не можуть замінити офіційне розслідування правоохоронних органів, а також мають суттєві обмеження в зборі доказів, оперативного доступу до деокупованих територій, а також документуванні ймовірних воєнних злочинів.

Важливим аспектом залучення журналістів у документування та розслідування воєнних злочинів є право працівників ЗМІ не виступати учасниками кримінального процесу та залишатися неупередженими. Інакше, за умови подальшого провадження справи в міжнародних правових інститутах (наприклад, Міжнародному кримінальному трибуналі), залучення журналіста як свідка може загрожувати як його безпеці, так і джерел його інформації, які він має право не розкривати. До такого висновку у своєму дослідженні про правосуддя щодо воєнних злочинів колишньої Югославії дійшов журналіст Р. Спельман. [40] Питання журналістської об'єктивності та неупередженості, а також перевірка історій журналістів, наслідки безпеки для працівників ЗМІ, наслідки розмивання конфіденційності журналістських джерел ставлять під загрозу неупереджене висвітлення воєнних злочинів, пише Говард Тамбер у своєму дослідженні «Журналісти, воєнні злочини та міжнародне правосуддя» (Journalists, war crimes and international justice). [24]

За умови відсутності необхідної інформації зі сторони правоохоронних органів, журналісти нерідко покладаються на дані, зібрані неурядовими організаціями. Правоохоронні громадські активісти зазвичай мають широкую мережу експертних контактів у сфері своїх знань. Це може стосуватись як місцевої громади, так і міжнародної спільноти. Неурядові фахівці мають глибше розуміння багатьох складних причин проблеми, ніж зазвичай

журналісти. Крім того, правозахисні організації часто мають більше часу та коштів для розслідування проблем, про це йдеться в роботі Р. Пендрі «Нові технології, війна та висвітлення прав людини» (New Technology, War, and Human Rights Reporting). Співпраця з громадськими організаціями та залучення їх до процесу пришвидшує перебіг розслідування і, як наслідок, оприлюднення результатів. [39] Але, знову ж таки, зібрані експертні дані в журналістському розслідуванні не є частиною/доказами в офіційному процесі кримінального провадження, тому не можуть замінити діяльність правоохоронних органів.

## **1.2. Процес підготовки до розслідування воєнних злочинів**

Журналісти-розслідувачі не можуть визначати чи є певні злочини воєнними, це компетенція відповідних правоохоронних органів. Втім, аби розпочати розслідування, працівники ЗМІ мають вміти класифікувати злочини як ті, що мають ознаки воєнних. Це залежить від глибини знань медійника правових аспектів, нормативно-правових актів міжнародного та національного законодавства. Розмите уявлення та нестача/відсутність вищеописаних знань може завадити розслідуванню, про що також вказано в дослідженні Міжнародної ради з прав людини. На додаток, в українському законодавстві немає чіткого визначення поняття «воєнний злочин» (як і ступенів відповідальності за вчинення). У частині 1 статті 438 «Порушення законів та звичаїв війни» Кримінального кодексу України йдеться про наступне: «Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій». [4] Деталізовані аспекти та характеристики кожного з перелічених правопорушень відсутні. Це ускладнює процес розслідування та класифікації таких інцидентів, йдеться в дослідженні І.



Татарина, Ю. Комісарчук, Ю. Дмитрука, М. Майстренко, О. Римарчук про особливості виявлення та отримання доказів воєнних злочинів, скоєних під час міжнародного збройного конфлікту (Features of detection and obtaining evidence of war crimes committed in the context of international armed conflict). [16] За умови нестачі вичерпної законодавчої бази, підготовкою для розслідування воєнних злочинів може стати аналіз попередніх випадків документування порушень прав людини в інших країнах під час збройних конфліктів. Наприклад, геноциду в Руанді або облоги Сараєво. У своїй книзі «Злочини війни: що має знати громадськість» (Crimes of War: What the Public Should Know) Р. Гатман і Д. Ріф зібрали способи характеристики та визначення порушення прав як воєнних злочинів. Автори зазначають, що знання законів та звичаїв ведення війни допоможе працівникам ЗМІ ефективно визначати випадки їхнього порушення. [22]

Висвітлювати випадки ймовірних воєнних злочинів журналісти нерідко починають ще до закінчення активних бойових дій, у процесі збройного конфлікту на деокупованих територіях (їдеться, серед іншого, про повторні спроби окупації території та постійні обстріли деокупованої території). Такі обставини, які безумовно впливають на всі сфери життєдіяльності, визначатимуть хід розслідувань, формуючи низку деструктивних факторів у процесі виявлення фактів порушень законів та звичаїв війни. Крім того, характер журналістської діяльності визначається причиною конфлікту (в умовах російського вторгнення Росії в Україну важливо зазначити, що істинну причину агресії Російська Федерація не назвала й досі використовує евфемізми для опису війни), виправданням агресором злочинних дій своїх комбатантів обставинами та військовою необхідністю (посилаючись на дії країни супротивника), незнання комбатантами норм міжнародного права та національних норм Кримінального кодексу, впевненість у безкарності, та відсутності ефективних санкцій з боку командування або підлеглих. [16] Тут варто додати, що такі умови інколи унеможливають або ставлять під сумнів проведення фінального етапу журналістського розслідування – генерального

інтерв'ю – через неможливість доступу до підозрюваних у воєнних злочинах або етичної дилеми про надання майданчика ймовірним воєнним злочинцям для висловлення своєї думки про скоєне. [2]

Безпека самих журналістів також має бути врахована. В умовах російського вторгнення в Україну цей аспект особливо важливий, адже, як показує досвід з 24 лютого 2022 року, військові Російської Федерації не зважають на міжнародні норми не лише у відношенні до українських, але й до іноземних журналістів. Ані документоване підтвердження, що особа є працівником ЗМІ, ані паспорт громадянина іншої країни не вберігає від можливого полону або навіть вбивства. Крім того, можливі випадки смерті після потрапляння під обстріл або цілеспрямованої атаки зі сторони армії країни-агресорки. У такому разі єдиною гарантією безпеки є зусилля самого працівника ЗМІ щодо забезпечення умов своєї роботи та врахування вищенаведених фактів, про це йдеться у матеріалах науково-практичної конференції «Сучасний масовокомунікаційний простір: історії, реалії, перспективи». [3]

Крім фізичної небезпеки, розслідування воєнних злочинів, а отже перебування на території активних бойових дій, або там, де вони відбувалися, очікувано призводить до тривалого спостереження за людським горем, руйнуваннями та трагедіями. Психологічний стан працівника ЗМІ стає дуже вразливим, особливо, якщо йдеться про війну в країні походження журналіста. Випадки посттравматичного стресового розладу, депресії, тривожних розладів не є рідкістю. Щобільше, шкода ментальному здоров'ю фахівця може проявитись не одразу, а мати глобальні довгострокові наслідки, підтверджує професор А. Файнштейн. [45] Особливо важливим цей аспект є, якщо журналіст, який розслідує воєнний злочин до початку війни був цивільним, а не військовим журналістом. Тоді масштаби та вплив перебування в стресових умовах має тенденцію не бути сприйнятим як загроза. Адже, згідно з іншим дослідженням Файнштейна про шкідливість професії журналіста для психологічного здоров'я, працівники ЗМІ, які не перебувають в зоні конфлікту

або не працюють з темами щодо збройної агресії, менш схильні до ментальних порушень чи розладів. [17] Це та інші фактори мають бути враховані перед початком роботи з розслідування воєнних злочинів.

### **1.3. Методи розслідування воєнних злочинів**

Процес розслідування воєнних злочинів значною мірою залежить від можливості доступу до місця порушення людських прав та/або матеріалів щодо такого випадку. У дослідженні Міжнародної ради з прав людини (The International Council on Human Rights Policy) йдеться про те, що принцип вибору тем, які обирали іноземні журналісти для розслідування воєнних злочинів колишньої Югославії щодо боснійців, полягав в тому чи є спосіб дістатись до території скоєння правопорушення. Від цього залежала неупередженість, доказовість та об'єктивність матеріалу. З огляду на російське вторгнення та діяльність журналістів в таких умовах, в Україні цей аспект визначався деокупацією території, після якої працівники ЗМІ могли потрапити до безпосередніх місць вчинення воєнних злочинів. [28]

Громадянська журналістика стає визначальним чинником для фіксації доказів воєнних злочинів. Місцеве населення окупованих територій або територій в зоні бойових дій, попри небезпеку, може стати вичерпним джерелом свідчень або надати докази для ініціації журналістського розслідування. Також звичайні люди мають можливість збирати інформацію про інцидент порушення прав людини, яка прихована від журналістів. Під час війни в Сирії громадянські журналісти використовували відео та фотофіксацію з подальшою публікацією в соціальних медіа для документації випадків порушення прав людини, воєнних злочинів, а також злочинів проти людяності. [21]

Результативність розслідувань воєнних злочинів в останні роки залежить здебільшого від технологічних вмінь команди журналістів або, за потреби, відповідних фахівців у команді. Втім, опанування цих навичок і подальше застосування в роботі має чимало складнощів. По-перше, фото або відео нерідко використовують як доказ вчинення воєнного злочину. Водночас

як і будь-яке джерело інформації, воно вимагає перевірки достовірності. Цей етап є фундаментально важливим не лише для журналістики розслідування, але й для процесу пошуку фактів при порушенні прав людини. Особливо йдеться про ситуацію, в якій є офіційне організоване заперечення прав людини та міжнародних злочинів на державному рівні, зазначає Стенлі Коєн, автор книги про процес надання свідчень щодо воєнних злочинів та їх розслідувань (States of Denial: Knowing about Atrocities and Suffering). [14] Це стосується й свідчень очевидців воєнного злочину. Аби результати журналістської роботи були ефективними, докази в процесі фактчекінгу мають бути беззаперечними.

У процесі верифікації журналісти визначають геолокацію як ключовий доказ правдивості діджитальних даних. Це стосується, серед іншого, супутникових знімків території. Сервіси Google Earth, Google Maps та інші стають одними з основних інструментів для фактчекінгу. У випадку з фотографіями використовується спосіб перевірки метаданих завдяки, зокрема, сервісам Metapicz або Google Image Search, про що йдеться в роботі О. Хена і Ф. Стальфа «Цифрова журналістика розслідувань» (Digital Investigative Journalism). [23] Також можна визначити чи не була фотографія опублікована раніше завдяки сервісу реверсивного пошуку фото TinEye.

Визначення періодичності та послідовності подій завдяки зіставленню фото та відеодоказів також стало одним з інструментів для доведення наявності воєнного злочину. Зокрема, після російського вторгнення в Україну іноземні медіа використовували формування таймлайну опублікованих у мережі даних, аби спростувати заяви російського керівництва про те, що воєнні злочини були вчинені вже після того, як армія Російської Федерації вийшла з Бучі.

Аналіз соцмереж російських військових та неофіційних акаунтів у соцмережах став джерелом інформації про події на тимчасово окупованих Росією територіях і після деокупації – джерелом доказів можливих воєнних злочинів військових РФ. Крім того, дані про ситуацію на полі бою журналісти дізнавались завдяки аналізу радіопередачі зв'язку між російськими

військовими. Втім, виникають питання про достовірність цих даних. Водночас результати журналістських перехоплень можуть бути перевірені компетентними правоохоронними органами й, за умови верифікації, доповнити доказову базу офіційного кримінального провадження.

Якщо йдеться про значний обсяг даних, штучний інтелект може стати одним з інструментів аналізу інформації. Зокрема, на етапі очищення та класифікації. Втім, цей метод також вимагає детальної перевірки точності результатів роботи AI (Artificial intelligence), зазначає у своєму дослідженні «Змусити штучний інтелект працювати для журналістських розслідувань. Цифрова журналістика» (Making Artificial Intelligence Work for Investigative Journalism. Digital Journalism) Д. Стрей. [46]

Значну роль при використанні методів аналізу забороненої зброї, визначення характеру воєнних злочинів відіграють фахові експерти, до яких звертаються журналісти. Це дозволяє перевірити інформацію та залучити незалежне джерело до фактчекінгу специфічних даних.

Зіставлення фактів очевидців та цифрового аналізу даних уможливорює двофакторну перевірку свідчень. Для підрахунку жертв воєнного злочину, наприклад, бомбардування Драмтеатру в Маріуполі російською армією в березні 2022 року, іноземні журналісти-розслідувачі скористались функцією створення 3D-моделі приміщення після допомоги зі сторони фахових експертів, збору фотографій, відео та показів присутніх цивільних під час атаки на театр. Водночас звичайні інтерв'ю з жертвами або свідками воєнних злочинів є також методом документування випадків порушення прав людини, ці та інші методи у своєму дослідженні описує Л. Віросткова (Investigative Journalism at Times of War and Propaganda). [48]

Застосування різноманітних методів оприлюднення та пояснення інформації, типів сторітелінгу, численних елементів імерсивної журналістики (структурування та оформлення даних у спосіб, який допомагає аудиторії відчувати свою присутність під час події) уможливить збільшення інтересу до результатів розслідування як в Україні, так і закордоном, тобто впливу. У

контексті російського вторгнення ці навички для журналістів особливо важливі. Йдеться не тільки про створення вищезазначених 3D-моделей, але й публікації в матеріалі детальних зображень, відео тривимірних моделей, щоб, наприклад, показувати масштаби руйнувань, та інших доступних функцій. Про вплив імерсивної журналістики на матеріали про війну у своїй праці «Російська війна в Україні та її наслідки для новинних медіа» (The Russian War in Ukraine and the Implications for the News Media) пише Д. Павлік. [38]

#### **1.4. Журналістські розслідування як початок кримінального провадження**

Журналістам важливо пам'ятати, що в умовах, коли кримінальні справи щодо розслідування воєнних злочинів займають тривалий час, засоби масової інформації стають єдиним оперативним джерелом даних про ситуацію для громадськості, а отже формують громадську думку. З початком агресії Росії проти України, окупації Криму та частини Луганської та Донецької областей, актуальність теми військового конфлікту спровокувала збільшення кількості профільних журналістів. Втім, така тенденція породила низку складнощів у процесі дотримання журналістських стандартів, а також невиконання основних правил роботи журналіста в умовах збройного конфлікту, про це пише П. В. Мірошніченко у дослідженні «Воєнний конфлікт у телевізійному сюжеті: відповідність виробничим стандартам журналістики». [5] Перевірка фактів, суджень, свідчень, правило трьох джерел та інші основні принципи є критично важливими й в процесі розслідування воєнних злочинів. За умови подальшого розвитку справи в правоохоронних органах, це забезпечить як журналіста, так і джерела його інформації. Також, за ініціативи правоохоронних органів, результати журналістського розслідування можуть доповнити дані офіційного слідства.

На початкових стадіях доступу до місця злочину (якщо немає заборони від правоохоронців, адже на Харківщину українські журналісти прибули на звільнену територію майже одночасно з контрнаступом українських військових, тоді як територію Херсонщини після звільнення закрили для

частини українських ЗМІ) журналісти можуть оперативніше, ніж правоохоронні органи задокументувати інформацію (докази та свідчення) про порушення прав. Варто зауважити, що це несе ризики для майбутнього офіційного розслідування й журналісти мають робити це з дозволу або супроводом представників правоохоронних органів. Надалі робота працівників ЗМІ має потенціал доповнити результати офіційного розслідування команди правоохоронних органів (за ініціативи самих слідчих). Порушення базових правил поведінки на перших етапах встановлення факту злочину (наприклад, бажання якнайскоріше опублікувати матеріал і пожертвувати точністю заради оперативності) знову ж таки здатне негативно впливати на роботу профільних правоохоронних організацій. Встановлення ефективної комунікації між, наприклад, поліцією та медіа є необхідним, аби не створювати перешкоди у процесі розслідування для обох сторін. За умови конструювання проактивних відносин, виконана якісно журналістська робота навіть може стати приводом для відкриття кримінального провадження, пише Е. Фейст у своїй праці «Ефективне використання медіа в розслідуванні важких злочинів» (The Effective Use of the Media in Serious Crime Investigations). [18]

Розслідування українських журналістів про воєнні злочини Російської Федерації, які стають інфоприводами для новин і потрапляють в російський інформаційний простір через так звані опозиційні російські медіа, можуть, завдяки розповіді про окремі кейси неправомірних дій російських військових, провокувати публічну дискусію про глобальніші проблеми в суспільстві країни-агресорки. Адже, згідно з дослідженням Д. Етеми та Т. Глассера про журналістські розслідування як інструмент промоції громадських чеснот та колективної відповідальності (Custodians of Conscience. Investigative Journalism and Public Virtue), ретельно викладені історії виходять за межі опису одного випадку порушення прав людини й привертають увагу до критичних недоліків соціальних систем і безладу в державних установах, що своєю чергою може стати початком розпаду та реформування цих систем. [25] Водночас випадку російсько-української війни йдеться про автократичну

державу з цензурою, державною монополією засобів масової інформації, а також суттєву підтримку збройної агресії громадянами Росії. За даними Всеросійського центру вивчення громадської думки, діяльність президента РФ Володимира Путіна схвалюють понад 75% росіян (станом на травень 2023 року). [9] Достовірність опитувань перевірити складно, адже заперечення або протест проти дій влади у Росії може призвести до адміністративної або навіть кримінальної відповідальності. Водночас поодинокі недержавні центри статистики (наприклад, Левада-центр) наводять схожі дані (68% підтримки). [6]

Отже, попри офіційні розслідування можливих воєнних злочинів армії РФ правоохоронними органами, українські журналісти активно документують та викривають факти порушення законів та звичаїв війни зі сторони окупантів. Втім, через суттєві обмеження в доступі до територій, складнощі в документуванні, процедурності збору й верифікації доказів, а також відсутність інструментарію, який використовують правоохоронні органи, постає питання впливу журналістських розслідувань як вичерпних доказів у майбутньому процесі притягнення Росії до відповідальності. Журналісти допомагають висвітлювати й розслідувати порушення законів та звичаїв війни, але не можуть замінити правоохоронців. Втім, також йдеться про громадську думку – сферу впливу медійників. Ще одна мета журналістів, окрім прискорення притягнення Росії до відповідальності, полягає у прагненні підтримки значного запиту зі сторони суспільства про встановлення справедливості та ідентифікації причетних до воєнних злочинів. За даними опитування Соціологічної групи «Рейтинг» 75% громадян України вважають необхідним якомога швидше розпочати розслідувати воєнні злочини Росії, ще третина висловили готовність долучитися до судових позовів (зокрема, в контексті компенсації від РФ) (станом на лютий 2023 року). [8] Тому журналісти використовують реалістичні методи в межах своїх повноважень, аби розслідувати воєнні злочини РФ та пролити світло на мотивацію діяльності армії Росії на території України. Методи розслідувань



відображають бачення українських журналістів на те, яким чином можна поєднати процес документування воєнних злочинів та формування суспільної думки на діяльність РФ в Україні.

### **1.5. Основні концепти теорії порядку денного**

Теорія встановлення порядку денного (Agenda setting theory) – це одна з теорій масових комунікацій про вплив медіа на громадську думку шляхом вибіркового визначення та висвітлення одних та ігнорування інших аспектів комплексних явищ суспільної діяльності.

Одним із перших керування громадською думкою через надання пріоритетності для обраних тем проаналізував американський журналіст Уолтер Ліппманн на початку ХХ століття. У своїй книзі «Громадська думка» (Public Opinion) репортер описав причини побоювання щодо діяльності журналістів, які транслюють створений «образ» або «прототип» подій й так впливають на трактування реальності в уявленні людей. Працівники ЗМІ можуть «допомагати» аудиторії визначати антагоністів (ворогів та винних), відповідальних за скоєння, наприклад, протиправних або суспільно неприйнятних дій, каже Ліппманн. Особливо це стосується випадків, коли читачі або глядачі медіа слідкують за подіями, які не можуть побачити в реальності.

«Ця філософія є більш-менш організованою серією образів для опису невидимого [для аудиторії медіа] світу. Втім, не лише для опису, але й оцінки. Наприклад, [наявні в суспільстві] стереотипи висвітлюються частіше, їхній опис насичений неприязню або побоюваннями. ... Все, що може стати підґрунтям для підтримки стереотипу, оцінюється особливим способом. Ми цілеспрямовано залишаємо оцінку [діяльності] на потім, не аналізуємо людину, а просто засуджуємо її. Одразу бачимо погану людину, [а не причини її вчинку],» – пояснює Ліппманн. [31, с. 119]

Вперше термін «agenda setting» наприкінці ХХ століття сформулювали у своєму дослідженні «Функція формування порядку денного в меді» (The Agenda-Setting Function of Mass Media) американські дослідники М. Маккомбс

і Д. Шоу. Науковці стверджують, що центральним поняттям у дослідженні цього явища є громадський дискурс (public agenda), на який і впливають журналісти (Маккомбс і Шоу аналізували вплив медіа на позицію громадян під час виборчого процесу). Засоби масової інформації свідомо «підсвічують» окремі аспекти суспільних питань й просувають їх в інформаційному просторі, ігноруючи інші, йдеться в аналізі. Водночас джерелом формування пріоритетних напрямків обговорення є порядок денний самого суспільства, тобто це взаємозалежний процес. [32] У своєму іншому дослідженні «Еволюція досліджень визначення порядку денного: двадцять п'ять років на ринку ідей» (The Evolution of Agenda-Setting Research: Twenty-Five Years in the Marketplace of Ideas) Маккомбс і Шоу схарактеризувати два рівні функції встановлення порядку денного. Перша – функція передачі – теми стають важливими та актуальними для громадськості, коли медіа визначають їх як пріоритетні для обговорення, а отже й висвітлення у матеріалах. Друга – функція сприйняття – описує як медіа впливають на оцінку вибраних проблем та питань громадськістю. Інструментарій ЗМІ дозволяє акцентувати в текстах чи відео увагу на конкретні аспекти питань та формувати контекст. [34]

Втім, встановлення порядку денного не матиме ніякого впливу на осіб, які не довіряють засобу масової інформації. Нові медіа виграють старим ЗМІ (телевізор, радіо), коли йдеться про прихильність аудиторії. Тому сучасні електронні засоби, в тому числі завдяки легкості та доступності інформації, мають потенціал використовувати функцію agenda setting ефективніше, стверджує у своєму дослідженні «Теорія порядку денного» (Adenda setting theory) Нор Разінах Мод Зейн. [36]

У процесі формування довіри до медіа, яке просуватиме свій порядок денний, аудиторія зважає на три складові: довіру, залежність від інформації медіа, й спільноту засобу масової інформації. Коли людина тільки починає споживати контент медіа, вона аналізує отримані повідомлення на правдивість упродовж якогось часу. Якщо ЗМІ не дає причин засумніватись в достовірності інформації, читач або глядач розвиває залежність від цього

джерела. У результаті формуються спільноти, на які медіа впливає своїм порядком денним, йдеться в дослідженні В. Вента та Ю. Ху «Вплив довіри, прив'язаності та охоплення на встановлення порядку денного ЗМІ: модель аналізу шляху» (The Effects of Credibility, Reliance, and Exposure on Media Agenda-Setting: A Path Analysis Model). [49]

Вплив, який медіа мають на формування порядку денного в суспільстві, змушує поставити питання детальності й реалістичності картинки, яку створюють ЗМІ. Можливість медіа поширювати окремі повідомлення сформувало так звані «канали комунікації». Ця діяльність, окрім привертання уваги до суспільно важливих питань, нерідко використовується як спосіб маніпуляцій та просування деструктивних наративів. У першу чергу, йдеться про пропаганду в умовах війни. Водночас контрпропаганда також може ефективно реалізовуватись завдяки встановленню відповідного порядку денного, пишуть у своїй книзі «Посередництво в інформуванні» (Mediating the message) П. Шумейкер та С. Різ. [37, с. 43]

У медіадослідження теорія порядку денного допомагає виявити важливі та актуальні для суспільства теми за конкретний період часу, проаналізувати взаємодію громадськості з медіа, а також схарактеризувати вплив ЗМІ та формування громадської думки та уявлень. Серед можливих обмежень використання теорії в дослідженні – відсутність врахування контексту та культурної різниці медійних систем. Адже подія чи явище можуть бути важливими в одній країні, але абсолютно неперіоритетними в іншій. [26, с. 40-52]

### **1.6. Основні концепти теорії фреймінгу**

Фреймінг у масових комунікаціях – процес вибору та створення певної рамки або контексту для трансляції інформації масовій аудиторії під певним кутом. Сприйняття, розуміння та оцінку подій, проблем та питань формують шляхом створення фреймів: вибору відповідних слів, термінів, заголовків, метафор, образів й інших елементів комунікації. Фреймінг може

використовуватись для залучення уваги до питання, визначення проблеми, впливу на думку або маніпуляції громадською думкою. [27]

Дослідник Ентман визначає фреймінг як виділення конкретних елементів сприйнятої реальності в комунікаційному тексті для підтримки опису проблеми та причинності. Фрейми, наприклад, новин існують як усвідомлено збережені принципи обробки інформації та характеристики тексту новини. Такі «рамки» побудовані та втілені в ключових словах, метафорах, концепціях, символах та візуальних образах, які зосереджують увагу на наративі новин.

Існують чотири характеристики створення тексту, які допомагають сконструювати його моральну або технічну структуру: прописування зони відповідальності (хто виконавець дії й на якого вона спрямована), олюднення (події з конкретними людьми), категоризація (тобто оцінка, наприклад, через використання тематичних прикметників), а також узагальнення (підведення до загального контексту або пов'язування з іншими темами).

Ентман у дослідження проаналізував матеріали двох випусків журналів Time і Newsweek після авіакатастроф Korean Air і Iran Air, а також контент телеканалу CBS Evening News протягом двох тижнів. Одним із фреймів у цьому випадку був візуальний, який полягав у різниці зображення вибуху крупними кадрами й, на противагу цьому, – загальними. Також наявний фрейм масштабності інформування про подію, коригування її значення. Жертви двох авіакатастроф у ЗМІ були представлені по-різному. Словесні описи, які викликали жалість, олюднили жертв катастрофи Korean Air. Водночас жертви інциденту Iran Airlines були набагато менш «видимими», а матеріал був менш співчутливим. Крім того, у випадку катастрофи корейського літака ЗМІ надали мінімальних узагальнень щодо дій Сполучених Штатів після катастрофи. [41]

У процесі медіадосліджень теорія фреймінгу дозволяє аналізувати вплив фреймів на сприйняття інформації глядачами або читачами, виявити загальні тенденції у повідомленнях. Крім того, особливо корисною теорія стане для аналізу політичних повідомлень у медіа. Серед обмежень фреймінгу –

суб'єктивність аналізу, на яку впливає інтерпретація дослідника «рамки» для медіаповідомлень. [с. 279-283, 20]

### **1.7. Співвідношення теорій у дослідженні**

Головна мета медіа, описана в теорії встановлення порядку денного, полягає у прагненні визначити пріоритетні для обговорення в суспільстві питання. Водночас коли йдеться про фреймінг, мотивація ЗМІ розширюється: медіа прагнуть не лише «сказати» аудиторії про які теми думати, але й показати як про них думати. [42, с. 85]

Якщо в країні війна, порядок денний у медіа відповідає запитам суспільства й пріоритизує тематику бойових дій та їх наслідки (ймовірні військові злочини). Крім того, засоби масової інформації у державах, проти яких була вчинена агресія, або які підтримують ту чи іншу сторону конфлікту, схильні формувати інформаційний контекст, спираючись на єдину державницьку політику контрпропаганди або стратегічних комунікацій щодо збройного протистояння. Про це йдеться у роботі М. Маккомбса «Роль функції порядку денного у формуванні громадської думки» (The Agenda-Setting Role of the Mass Media in the Shaping of Public Opinion). [33] Водночас існують ризики упередженості, також журналістам варто зважати на суспільну оцінку такої залежності. У контексті російського повномасштабного вторгнення в Україну, агресія РФ та її наслідки очікувано зайняли основне місце серед тем, висвітлених у медіа, згідно з моніторингом Інституту масової інформації. [10] Отже, серед пріоритизованих тем також журналістські розслідування ймовірних військових злочинів РФ.

У післявоєнний період висвітлення процесу правосуддя щодо військових злочинів та військових злочинців є однією з основних тем роботи засобів масової інформації. Відновлення справедливості – центральний запит громадян країни, яка постраждала від збройного конфлікту.

Проте, ЗМІ держави на яку напали повинні зважати на наслідки способу задоволення цієї потреби. На негативному прикладі Сербії періоду після тривалих Югославських воєн можна прослідкувати як медіа здатні формувати

фрейми, тобто повторювані патерни вибіркового інформування суспільного, щодо суспільно важливих питань. За два роки, від 2004 до 2006, у процесі висвітлення судової системи воєнних злочинів сербські ЗМІ слідували п'ятьом стратегіям: фрейм несправедливості, фрейм заперечення (якщо військовий злочинець з Сербії), фрейм фактів, фрейм переваг, фрейм відторгнення. Завдяки цьому журналісти сформували в країні дискурс, який одночасно «орієнтований на злочинця» й, особливо для націоналістичної преси, етнічно упереджений, підсумовують Ненад Гольчевські, Йоханнес Енгельгардт і Хаджо Бумгарден у своїй роботі «Зіткнення з минулим: медійні фрейми воєнних злочинів у постконфліктній Сербії» (Facing the past: Media framing of war crimes in post-conflict Serbia). [35]

Тож українським медіа в контексті російсько-української війни варто зважати на такі історичні приклади й ставити за ціль саме встановлення справедливості, а не розпалювання ворожнечі. Адже у зворотному випадку існує загроза стимулювання нових конфліктів та, відповідно, підвищення вразливості населення до пропаганди, яка підсилює сформований дискурс, як це нині можна спостерігати на прикладі Сербії, особливо в контексті відносин з Республікою Косово.

У контексті війни медіа не єдині продукують фрейми. Уряди також залучені у висвітлення збройних конфліктів через обрану призму, яка, наприклад, може провокувати подальшу підтримку воєнних дій. Водночас цей процес відбувається й у зворотному порядку: суспільна думка здатна впливати на матеріали в медіа або провокувати їх створення. Йдеться про те, наприклад, коли поява журналістських розслідувань спричинена суттєвим запитом встановлення справедливості від громадськості (у межах цього дослідження – контекст російсько-української війни, описаний в огляді літератури). [19, с. 31-45, 206-217]

## **Розділ 2. Методологічні основи дослідження**

Розділ обґрунтовує та пояснює вибір змішаного методу (контент-аналізу та глибинних інтерв'ю) для проведення дослідження. Крім того, описана вибірка як контент-аналізу, так і глибинних інтерв'ю (зокрема, етапів інтерв'ювання респондентів), а також способи інтегрування двох форм зібраної інформації. Особлива увага приділена обмеженням методів та вибірки. Додатково описані ідеї для подальших досліджень та вдосконалень конкретних аспектів цього дослідження.

### **2.1. Опис методу контент-аналізу**

Контент-аналіз – це метод, який може застосовуватись як в якісних, так і кількісних дослідженнях (залежно від типу та мети). Він використовується для об'єктивного вивчення змісту інформаційних матеріалів (тексту, відео, аудіо), аби виявити певні повторювані характеристики чи патерни. Серед численних функцій контент-аналізу – підтвердити наявні переконання, виправити «наочні» припущення фахівців, врегулювати розбіжності між позиціями науковців, сформулювати та перевірити гіпотези про патерни, описати тенденції комунікаційного контексту, порівняти медіа та рівні комунікації, провести аудит вмісту комунікацій щодо цілей та інші. [29, с. 36-46]

Одиниці контент-аналізу можна класифікувати за такими кодувальними схемами: попереднє кодування (a priori coding) та кодування у процесі (emergent coding). Перший спосіб передбачає визначення категорій аналізу до початку дослідження на основі теоретичних чи концептуальних припущень. Другий – категорії окреслюються після попереднього аналізу контенту, категоризаційна система формується на основі спільних факторів або тем, присутніх в інформації. Важливо, аби категорії були взаємозаперечними (mutually exclusive), тобто щоб одиниця аналізу підпадала винятково під одну категорію. Якщо такого не відбувається, дослідник має переглянути категорії [43, с. 165]

У цьому дослідженні контент-аналіз проводився, аби визначити повторювальні методи розслідування воєнних злочинів, а також основні теми журналістських матеріалів. Категорії формувались після попереднього аналізу однієї одиниці контент-аналізу.

Поетапність контент-аналізу була наступною: формулювання гіпотези, визначення типу досліджуваних матеріалів, одиниць аналізу, категорій (на основі перегляду одного розслідування), створення кодувальної схеми для перевірки гіпотези, кодування даних, перевірка достовірності, аналіз кодувальної схеми й підбивання підсумків. [50]

Серед недоліків контент-аналізу як методу науковці окреслюють обмеження аналізу винятково записаними формами комунікації (усні, візуальні або письмові дані), що унеможлиблює деталізований опис того чи іншого патерну. [15] Під час вибору цього методу дослідження переваги й недоліки були проаналізовані та мінімізовані/підсилені. Зокрема, аби надати повну картину процесу й методів розслідування, контент-аналіз був доповнений глибинними інтерв'ю з журналістами-розслідувачами.

## **2.2. Опис методу глибинних інтерв'ю**

Глибинні інтерв'ю – це метод дослідження шляхом проведення багатоаспектних розмов з респондентами, аби ґрунтовно вивчити тему або ж проаналізувати оцінку теми респондентом. [30]

Підготовка до інтерв'ю передбачає завчасне формулювання питань. Кількість, побудова та послідовність питань може бути різною, але бодай низка основних мають бути. У цьому аспекті розрізняють стандартизовані, нестандартизовані та напівстандартизовані глибинні інтерв'ю.

Стандартизовані інтерв'ю передбачають конкретизовані відповіді респондентів на чітко структуровані питання. Мета такого типу глибинного інтерв'ю полягає у прагненні дослідника згодом порівняти результати розмови з іншими респондентами та виявити розбіжності або спільні риси аналізованого явища або події.



Нестандартизовані інтерв'ю не мають такої чіткої структури, як і відповіді респондента. Цей тип дозволяє дізнатися більше про аспекти досліджуваного явища або події, думку чи оцінку співрозмовника. Крім того, гнучкість такого інтерв'ю уможливорює відкриття нових джерел дослідження.

Напівстандартизоване інтерв'ю поєднує елементи структурованих та неструктурованих. Дослідник завчасно формує список питань, але має можливість додатково запитувати та ставити додаткові на основі відповідей учасника. Питання зазвичай відкритого типу та фокусуються на конкретній темі, але інтерв'юер має свободу ставити додаткові запитання, щоб уточнити або дослідити нові цікаві напрямки. Напівстандартизоване інтерв'ю дозволяє забезпечити певний рівень послідовності при зборі даних, дозволяючи при цьому більш гнучкий та розмовний підхід. Цей метод часто використовується в якісних дослідженнях та може бути особливо корисним при дослідженні складних чи чутливих тем. [13]

У цьому дослідженні використано тип напівстандартизованих інтерв'ю. Це дозволило сформулювати перелік основних питань для уточнення методів розслідувань та інших аспектів роботи (співпрацю з правоохоронними органами, доступ до території розслідування, інноваційні практики, етичні питання, вплив тривалої роботи з можливим документуванням воєнних злочинів на ментальне здоров'я журналістів тощо), але водночас адаптовувати їх додатковими (або редагувати наявні) до конкретного респондента. Йдеться, зокрема, про попередній досвід журналістів і тематику розслідувань, над якими вони працюють.

Недоліками методу глибинних інтерв'ю дослідники називають обмежену репрезентативність, складність аналізу, суб'єктивність інтерв'юера і його вплив на учасників (відповіді та сприйняття питань), та результати дослідження. [12] Дизайн цього дослідження передбачає використання інтерв'ю для поглиблення розуміння результатів контент-аналізу. Поєднання методів дозволить мінімізувати вищеописані ризики, які є пов'язані з глибинними інтерв'ю.

Серед основних складнощів зіставлення методу глибинних інтерв'ю та контент-аналізу науковці називають комбінування статистичних даних і висновків інтерв'ю в результатах дослідження. [44] Дослідниця Д. Морс стверджує, що напівструктуроване інтерв'ю найбільше підходить для змішаних методів дослідження, адже є гнучким за своєю структурою і його результати легше інтегрувати під зібрані статистичні дані. [47] Цей аспект було враховано в дослідженні.

### **2.3. Вибірка**

Для проведення контент-аналізу розслідувань можливих воєнних злочинів було обрано матеріали п'яти редакцій як українських медіа, так і українських представництв іноземних медіа – «Схем» (проєкт «Радіо Свобода»), «Заборони», «VINUS Info», «Суспільне Новини» та «Слідство. Інфо». Вибір ґрунтувався на наявності досвіду ЗМІ в розслідуваннях до 24 лютого 2022 року з метою порівняння інструментарію роботи з різними тематиками й визначення розбіжностей чи схожостей в розслідуванні можливих воєнних злочинів. Крім того, заради аналізу різних підходів, у вибірці є три суто розслідувальні медіа, які експерт з журналістських розслідувань та головний редактор видання «Наші гроші» Олекса Шалайський називає основними на національному рівні («Схеми», «Слідство. Інфо» та «VINUS Info») (Шалайський четвертим основним центром називає видання «Наші гроші», матеріалів якого хоч і немає у вибірці через незначну кількість розслідувань воєнних злочинів, у порівнянні з іншими медіа, але діяльність проаналізована через співпрацю з обраними для вибірки розслідувальними ЗМІ), а також загальноінформаційні з підрозділом розслідувань («Заборона», «Суспільне Новини»). [7]

Одиниця контент-аналізу – розслідування воєнного злочину або дотичних аспектів. Це усі матеріали у вибраних медіа, де порушувалась описана тематика, з 24 лютого 2022 року до 10 травня 2023 року. Йдеться про загалом 33 розслідування.

Таблиця 1. Перелік одиниць контент-аналізу

Медіа	Тема	Дата	Код
«Схеми»	Смерть журналістки Віри Гирич через російський ракетний обстріл	29.04.2023	1
«Схеми»	Воєнні злочини росіян на Харківщині	07.02.2023	2
«Схеми»	Російські катівні в Херсоні	07.12.2022	3
«Схеми»	Російські масові розстріли та тортури в Ізюмі	30.11.2022	4
«Схеми»	Катування поліцейських на Харківщині	19.10.2022	5
«Схеми»	Як російський військових розстріляв з танка будинок цивільних	01.09.2022	6
«Схеми»	Воєнні злочини Росії на Київщині	17.08.2022	7
«Схеми»	Розстріл цивільних у відділенні пошти на Київщині	21.07.2022	8
«Заборона»	Бомбардування Драмтеатру в Маріуполі	07.10.2022	9
«Заборона»	Ракетний обстріл Миколаївської ОВА	30.08.2022	10
«Заборона»	Розслідування воєнних злочинів через Tinder	21.09.2022	11

«ВІНУS Info»	Російські воєнні злочини в Херсоні	07.02.2023	12
«ВІНУS Info»	Розслідування через додаток для знайомств	22.06.2022	13
«ВІНУS Info»	Ракетна атака на ТРЦ у Кременчуці	04.07.2022	14
«ВІНУS Info»	Мародерства на Харківщині	13.03.2022	15
«ВІНУS Info»	Про мародерства росіян, в яких вони зізнались у додатку для знайомств	17.05.2022	16
«ВІНУS Info»	Мародерства російських окупантів через перехоплені розмови	20.06.2022	17
«ВІНУS Info»	Дії російських поліцейських у Херсоні	06.02.2023	18
«ВІНУS Info»	Катування і вбивство російськими військовими українських полонених	27.04.2023	19
«Слідство. Інфо»	Про депортацію українських дітей з Херсонщини	29.03.2023	20
«Слідство. Інфо»	Про колишнього беркутівця, який був залучений в депортацію українських дітей з Херсонщини	15.04.2023	21
«Слідство. Інфо»	Про військових, які запускають Shahed дрони по Україні	04.01.2023	22

«Слідство. Інфо»	Про російського військового, який розстріляв цивільних на Чернігівщині	11.12.2022	23
«Слідство. Інфо»	Ідентифікація російських військових причетність до розстрілу цивільного на Київщині	15.11.2022	24
«Слідство. Інфо»	Воєнні злочини на Харківщині (знайдений блокнот росіян)	21.10.2022	25
«Слідство. Інфо»	Воєнні злочини росіян на Харківщині	22.09.2022	26
«Слідство. Інфо»	Про докази воєнних злочинів, знайдені на телефоні російського військового	17.07.2022	27
«Слідство. Інфо»	Про воєнні злочини уссурійських десантників	13.04.2022	28
«Слідство. Інфо»	Про ідентифікацію російських військових, які вчиняли воєнні злочини в Бучі	17.05.2022	29
«Суспільне Новини»	Розстріл волонтерів на Київщині	04.03.2023	30
«Суспільне Новини»	Про розстріл родини в Бучі	23.06.2022	31
«Суспільне Новини»	Про вбивство цивільного в Ізюмі	29.12.2022	32

«Суспільне Новини»	Про воєнні злочини російських військових на Чернігівщині	17.10.2022	33
--------------------	--	------------	----

З кожної редакції під час глибинних інтерв'ю було опитано два представники (загалом 10 глибинних інтерв'ю), матеріали яких було проаналізовано в контент-аналізі. До 24 лютого 2022 в усіх респондентів досвіду розслідування воєнних злочинів не було. На меті дослідження було дізнатися деталі розслідування воєнних злочинів «у полях» та дистанційно, тому обрані респонденти представляють один із цих напрямків у своєму медіа. Також вибірка враховує різний журналістський досвід – є новоспечені розслідувачі, а також медійники, які займаються цим від 5+ років.

*Таблиця 2. Характеристика респондентів*

<b>Ім'я і прізвище</b>	<b>Медіа</b>	<b>Досвід роботи</b>	<b>Тематика розслідувань</b>
Валерія Єгошина	«Схеми»	14 років	Ідентифікація російських військових
Сергій Андрушко	«Схеми»	23 роки	Катування й вбивство цивільних
Дмитро Реплянчук	«Слідство. Інфо»	8 років	Ідентифікація російських військових
Юлія Химерик	«Слідство. Інфо»	8 років	Депортація дітей з Херсонщини
Леся Іванова	«VINUS Info»	13 років	Ідентифікація російських військових
Максим Опанасенко	«VINUS Info»	14 років	Розслідування через соцмережі

Поліна Вернигор	«Заборона»	5 років	Бомбардування Драмтеатру в Маріуполі
Анастасія Оприщенко	«Заборона»	6 років	Розслідування через соцмережі
Анна Калаур	«Суспільне Новини»	8 років	Розслідування вбивства цивільних
Інна Білецька	«Суспільне Новини»	24 роки	Вбивства цивільних

#### 2.4. Етапи проведення дослідження

Дослідження про те, як українські журналісти розслідують ймовірні військові злочини Росії на території України відбувалось в чотири етапи: аналіз тематики, формування гіпотези; підготовчий етап; проведення контент-аналізу; проведення інтерв'ю; підбивання підсумків.

Під час **аналізу тематики розслідування воєнних злочинів і формування гіпотези** було проведено одне установче інтерв'ю з журналісткою програми «Схеми» Валерією Єгошиною, яке дозволило окреслити напрям роботи та сформулювати дослідницьке питання. [11]

У **підготовчому етапі** проведено аналіз літератури щодо процесу та підготовки до розслідування воєнних злочинів, їхніх характеристик та особливостей у різних країнах з воєнними конфліктами. Також вивчені попередні дослідження щодо розслідування воєнних злочинів, роботи журналістів, яка відбувається поряд з правоохоронними органами, та можливих наслідків для журналістів та суспільства в умовах війни. Після цього була визначена тема дослідження, сформульовані дослідницькі питання і вибрані методи збору інформації.

**Проведення контент-аналізу** розпочалося з аналізу українських медіа на предмет наявності розслідувальної діяльності. Серед них було виокремлено

ЗМІ з різноаспектними розслідуваннями та значним охопленням аудиторії. Перелік матеріалів для дослідження сформувався з моніторингу контенту. Далі відбувся підготовчий етап для категоризації – аналіз однієї одиниці контент-аналізу (журналістського розслідування). На цій основі, були сформовані категорії для дослідження. Найтривалішим виявився етап перегляду всіх розслідувань, подекуди повторного, занесення даних аналізу та додаткове конспектування. Останнім етапом було підбивання підсумків.

**Проведення інтерв'ю.** Питання для напівстандартизованих глибинних інтерв'ю були сформовані на основі результатів контент-аналізу. Загалом – 23 питання з 7 блоків. Упродовж кількох тижнів відбулися глибинні інтерв'ю (за допомогою відеозв'язку в Zoom або аудіозв'язку в Facebook Messenger), а опісля – аналіз та висновки зібраних даних. Тривалість кожного інтерв'ю – від 25 до 40 хвилин. Усі розмови записувались (за згодою респондентів) та були розшифровані. Крім того, розподілені по блоках: соціально-демографічний, інструментарій розслідування воєнних злочинів, структура розслідування, правовий та етичний аспекти, співпраця з правоохоронними органами, морально-психологічний аспект, вплив розслідувань воєнних злочинів.

**Фінальним етапом** стало інтегрування висновків контент-аналізу та глибинних інтерв'ю й загальний опис результатів дослідження.

## **2.5. Обмеження дослідження**

У процесі розслідування були виявлені кілька обмежень вибірки та методу, які можуть впливати на результат дослідження.

**Обмеження вибірки контент-аналізу** полягає в незначній кількості медіа в Україні, які займаються розслідуваннями воєнних злочинів Росії. Це обмеження є наслідком загалом стану розслідувальної журналістики. Як зазначено вище, експерт із журналістських розслідувань Олекса Шалайський виділяє кілька основних національних центрів, а ситуація в регіонах також на етапі розвитку. «В українських регіонах є, напевно, зо три-чотири дуже хороші команди, які охоплюють свої та сусідські області. Думаю, що цього бракує, бо в нас є регіони, які просто terra tabula rasa: людині, яка там живе, нікому навіть



поскаржитись. Класичні журналісти не можуть дати цьому ради, а розслідувачів там нема», – пояснює Шалайський. [7]

**Обмеження вибірки глибинних інтерв'ю** було продиктоване вибіркою медіа, чиї матеріали були проаналізовані у контент-аналізі. Ти не менш для якісного методу дослідження були проведені по два інтерв'ю з ключовими журналістами-розслідувачами з кожного медіа. Це дозволило отримати достатнє інформаційне насичення покращення розуміння результатів отриманих при контент-аналізі.

## **2.6. Перспективи подальших досліджень**

У цьому дослідженні, яке концентрувалось на методах розслідування воєнних злочинів через призму теорій порядку денного й теорії фреймінгу, побіжно проаналізовані аспекти морально-психологічних впливів розслідувальної діяльності на ментальне здоров'я журналістів. Робота такого типу вимагає додаткових досліджень, адже цей фактор (зокрема, вигорання) безпосередньо впливає на якість матеріалів і процесу розслідування загалом. Такий тип дослідження вимагає глибокого аналізу, а, отже, значних обсягів даних. Крім того, важливим є аспект трансформації українських розслідувальних центрів та зміни традиційних тем на воєнні злочини. У цьому випадку є можливість провести порівняльний контент-аналіз порядку денного до 24 лютого 2022 й після.

### Розділ 3. Результати дослідження

У цьому розділі – сформовані автором дослідження результати проведеного контент-аналізу та глибинних інтерв'ю. Наведені основні висновки про процес вибору тем для журналістських розслідувань воєнних злочинів, співпрацю журналістів і правоохоронців, методи розслідувань та причини обрання цих методів. Крім того, проаналізовано надання пріоритетності одним темам у воєнній тематиці й часткове ігнорування інших, а також мети формування такого порядку денного (формування порядку денного та фреймінг). Усі міркування доповнюються даними контент-аналізу, а також цитатами журналістів-розслідувачів п'яти українських медіа.

Наприкінці розділу – пропозиції вдосконалення процесу журналістських розслідувань як майбутніх доказів для встановлення правосуддя, створені на основі отриманих у процесі дослідження даних.

#### 3.1. Методи розслідування

Результати опитування журналістів-розслідувачів свідчать, що редакції не мали попереднього досвіду роботи з тематикою воєнних злочинів. В одній («Заборона») із п'яти редакцій відбулися профільні тренінги. Водночас у чотирьох інших медійники або інтегрували наявні навички в роботу (наприклад, переформатовувати інструментарій розслідувань корупції («VINUS Info») в контексті розвідки на основі відкритих джерел (OSINT), або вчилися в процесі роботи. *«Усі свої навички, вміння, можливості ми переправили з однієї теми на іншу й змогли знайти їм застосування вже в нових умовах і нових потребах»*, – пояснює розслідувачка «VINUS Info» Леся Іванова.

*«[Методика розслідувань тем, які були до 24 лютого] й розслідувань воєнних злочинів повністю відрізняється. Це зовсім інший характер злочинів. Ми, за великим рахунком, такими кримінальними розслідуваннями, пов'язаними з завданням шкоди життю і здоров'я людей не займались, у нас була одна чи дві теми такі. .... Опанували нові інструменти нам невідомі,*

також підхід до сторітелінгу змінюється», – пояснює шеф-редакторка редакції розслідувань «Суспільного» Інна Білецька.

Співпраця з правозахисними та експертними організаціями дозволила вдосконалити процес розслідувань воєнних злочинів у редакції «Заборони». *«У нас були тренінги від [правозахисної організації] Truth Hounds: вони розповідали як документувати воєнні злочини, говорити зі свідками, всі протоколи розповідали, як це робиться, що у нас має бути на виході, яка анкета – все, що стосується збору»*, – пояснює журналістка Поліна Вернигор. Крім того, працівники ЗМІ радились з правозахисниками щодо висвітлення спірних питань в публікації неперевірених свідчень про способи згвалтування цивільної жінки російськими військовими. *«Ми радились з правозахисниками як і наскільки коректно це висвітлити, аби уникнути розповсюдження дезінформації. Адже треба бути максимально беземоційними й переконливим в оцінці, зберігати об'єктивність під час висвітлення історій»*, – пояснює журналістка «Заборони» Поліна Вернигор.

У контексті інструментарію редакція «Схем» використовувала наявні ресурси. *«Ми в редакції достатньо креативні. Якщо у нас були складнощі, то ми проводили брейншторми (пропонували різні творчі ідеї) й шукали спосіб здобути необхідну інформацію. Крім того, у нас в редакції є розподіл сфер знань: хтось спеціалізується на супутникових знімках, хтось на російських інформаційних базах – всі один одному допомагають»*, – розповідає розслідувачка «Схем» Валерія Єгошина.

### **3.1.1. Вибір теми й пошук джерел розслідувань**

Інформаційні приводи для журналістських розслідувань ймовірних воєнних злочинів Росії з'явилися одразу після звільнення перших окупованих територій. На початку квітня 2022 року Збройні Сили України витіснили війська Російської Федерації з території Київської області. Упродовж більш ніж місяця окупації постійного зв'язку з цим регіоном не було, а отже журналістське висвітлення подій та ймовірних злочинів російських військових відбувалось мінімально на основі свідчень місцевих, яким вдалося

евакуюватись. Крім того, активні бойові дії, як і саме захоплення території армією РФ, становили безпосередню загрозу для життя працівників засобів масової інформації.

Після звільнення Київщини 2 квітня 2022 року, журналісти почали працювати на звільнених територіях. Перебування працівника засобу масової інформації на місці, де вчинили ймовірний воєнний злочин, було достатньо, аби зібрати дані та знайти інформаційні приводи журналістських розслідувань. Про це свідчать журналістські розслідування «Схем» (проєкту «Радіо свобода») про вбивство 17 цивільних у селищі Андріївка, розстріл цивільних у відділенні пошти села Перемога; розслідування української агенції журналістських розслідувань «Слідство. Інфо» про розстріл цивільного чоловіка в селищі міського типу Гостомель, вбивство мирного жителя в селі Андріївка; а також розслідування інтернет-ЗМІ «Суспільне Новини» про розстріл трьох молодих цивільних в Бучі та про розстріл родини в Бучі. Отже, свідчення місцевих жителів лягли в основу перших матеріалів.

Знайдені після деокупації Київщини докази ймовірних масових воєнних злочинів Російської Федерації спровокували дистанційні журналістські розслідування на територіях України, які перебували або перебувають під контролем окупантів (станом на травень 2023 року під російською окупацією, за даними OSINT карти DeepStateMap – частини Херсонської, Запорізької, Донецької, Луганської, Харківської областей та Крим), знаходяться на суттєвій відстані від редакції або під постійними обстрілами. *«Перший рік повномасштабної війни не було зрозуміло, що відбувається на окупованих територіях, тому ми собі поставили за мету, серед іншого, з доказами, з доведенням розповісти що там відбувається саме у форматі розслідування, а не історій. ... На мою думку, це було одне з найголовніших завдань в принципі журналістів-розслідувачів: давати ту інформацію, якої не вистачає в інформаційному просторі. Адже нам усім важливо було що відбувається на новоокупованих територіях»,* – пояснює розслідувачка «Схем» Валерія Єгошина. Йдеться, зокрема, про розслідування «Схем» про російського

військового, який розстрілював з танка будинки мирних мешканців у селищі Піски-Радьківські на Харківщині; розслідування видання «Заборона» про бомбардування Драматичного театру в Маріуполі, про ракетний удар по будівлі Миколаївської обласної військової адміністрації, про дії російських військових на окупованих територіях України; розслідування команди журналістів «VINUS Info» з ідентифікування російських військових, які вчиняли злочини з ознаками воєнних, про мародерство солдатів РФ; розслідування «Слідство. Інфо» про депортацію дітей з Херсонської області та про колишнього беркутівця, який займався незаконним вивезенням українських дітей. За п'ятнадцять (станом на травень 2023 року) місяців повномасштабного російського вторгнення українські журналісти вдосконалили інструменти й способи розслідувань, а також впровадили нові методи.

За даними контент-аналізу, **свідчення місцевих жителів окупованих та звільнених територій стали основним джерелом початку журналістських розслідувань.** У майже 40% проаналізованих матеріалів інтерв'ю з цивільним населенням спровокували роботу зі встановлення прихованих фактів та зв'язків можливого злочину. Так журналісти «VINUS Info» розслідували в грудні 2022 року випадки катувань мирних жителів Херсону – проводили інтерв'ю з колишніми українськими поліцейськими Ольгою та Станіславом, яких російські військові били струмом й утримували в слідчому ізоляторі за небажання співпрацювати. Також цей метод застосували «Схеми» під час розслідування масових вбивств цивільних в Ізюмі на Харківщині – інтерв'ювали Павла Голуба, цивільного, який ховав жертв російських військових. Працівники «Слідство. Інфо» під час встановлення обставин вбивства Ігоря Єрмакова в селі Андріївка на Київщині говорили з Василем, місцевим жителем, який став свідком розправи російських військових над українським цивільним. Видання «Заборона» інтерв'ювало постраждалих, які вижили після бомбардування Драмтеатру в Маріуполі. «Суспільне Новини» також використовувало цей метод, коли

спілкувалося з цивільними, яких російські військові майже місяць утримували у підвалі школи на Чернігівщині.

В умовах розслідування воєнного злочину метод інтерв'ю не має характерних відмінностей від умов розслідування інших тем. Свідки могли обирати спілкуватись відкрито чи приховувати своє ім'я та зовнішність (лише під час трьох розслідувань інтерв'юювані захотіли розмовляти на умовах анонімності). Водночас під час такого типу збору інформації журналісти зважали на сенситивність теми та морально-психологічний стан опитаних. Зокрема, розслідувач «Схем» Сергій Андрушко так пояснює особливості інтерв'ювання людей, які пережили знущання, катування, психологічний тиск або стали свідками воєнних злочинів: *«Все залежить від людини, це індивідуальна історія. Якщо людина не бажає давати інтерв'ю, я не наполягаю на цьому. Можу запропонувати різні варіанти (змінити голос, не показувати обличчя, знімати зі спини, поспілкуватись без запису розмови). Потрібен особливий підхід. Ще важливо яка мета, у моєму випадку це було збирання доказів. Якщо людина відмовлялась говорити на камеру, мені достатньо було просто поговорити з нею».*

**Дані правоохоронних органів про випадки злочинів** (зокрема тих, які мають ознаки воєнних) – друге найпоширеніше джерело початку розслідування, свідчать дані контент-аналізу. Трохи більш як 20% матеріалів від усіх проаналізованих мають в основі інформацію від Національної поліції України, Служби безпеки України та обласних прокуратур. Так викриття Службою безпеки України Валерія Астахова, колишнього беркутівця, який перейшов на бік Росії, працює на ФСБ та побудував цілу мережу шпигунів на Донеччині, стало першим елементом у розслідуванні «Слідство. Інфо» про причетність Астахова до депортації українських дітей.

Перехоплення Службою Безпеки України розмов російських окупантів з рідними та друзями (які стали традиційною публічною практикою СБУ з 24 лютого), де вони зізнавалися у вчиненні ймовірних воєнних злочинів, були ще одним джерелом розслідувань, заснованим на даних правоохоронців. Втім,

головною метою таких матеріалів була верифікація записів та пошук осіб, які в них фігурують.

У контексті отриманих даних від правоохоронців та місцевої влади, зокрема, про ситуацію на окупованих територіях, журналістка Валерія Єгошина наголошує на сумнівній достовірності інформації: *«Взагалі-то правдивої інформації про те, що відбувається на окупованій території, або не було, або її було замало, або вона була непідтверджена. Іноді незрозуміло на що посилається, наприклад, місцева влада, коли передає дані з окупованих територій. ... Скоріше за все, у них є мережа інформаторів. Але мені (не тільки як журналістці), але й як глядачці, читачці теж хочеться розуміти на що посилається людина».*

**Аналіз соціальних мереж російських військових**, які перебували на території України й публікували фото- та відеодокази ймовірних злочинів, які підпадають під визначення воєнних – третє джерело, яке найчастіше використовують українські журналісти. *«Росія зробила дуже цікаву систему. Вони намагаються всьому світу показати, що у них є все своє: наприклад, аналог Google – Яндекс, аналог Facebook – Вконтакте, Однокласники, сайти знайомств, все це є джерела інформації для нас тепер. Усі ці дані незахищені й фактично про кожну особу з РФ можна дізнатися завдяки даним із соцмереж. Буває таке, що людини навіть немає в соцмережах, але можна багато що про неї дізнатися через її коло спілкування. ... Ці дані навіть продаються»,* – розповідає журналістка «Суспільне Новини» Анна Калаур. Про дані, які продаються, розслідувачка додає: *«Ми не купували інформацію, просто є реєстри, які платні. З ними простіше працювати. ... Дійсно, є досвід користування російськими базами даними на основі інформації з російських соцмереж. У Росії навіть номери прив'язані для паспортних даних людей».* Водночас розслідувач «ВІНУS Info» не заперечує користування платними сервісами: *«Часом ми платили божевільні кошти, щоб сервіс знайшов потрібну людину».*

Цей метод спровокував початок розслідування в 15% проаналізованих матеріалів. *«Ми вирішили дізнатись що вони тут роблять, адже усі ці історії про «мы тут на учениях», «просто приїхали», «не знали куди нас везуть» просто безглузді, ми вирішили дізнатись в чому їх мета, що вони тут роблять, що думають про Україну, тобто [описати] більш-менш пересічний образ російського військового»,* – пояснює Анастасія Оприщенко, журналістка видання «Заборона». Своє розслідування медійниця проводила через додаток для знайомств «Tinder». Розслідувачка створила легенду, відредагувала власні фото через сервіси штучного інтелекту (для захисту даних) і впродовж кількох місяців спілкувалась з росіянами, аби сформувати довірливі відносини й дізнатися інформацію, яку вони приховують. Так Оприщенко почала комунікувати з окупантом Рамзаном (Романом) Махбус Огли Сулеймановим, який був на Київщині й опублікував у своїй іншій соціальній мережі (що стало відомо під час експерименту) докази мародерства (фото), якими пишався. Ідентичним методом, але в іншому додатку для знайомств, скористалася редакція BINUS Info. Крім того, у своєму іншому матеріалі про дії російських поліцейських у Херсоні журналісти BINUS Info отримали доступ до листувань російського ОМОНівця Ніколая Тіссена з дочкою в месенджері Telegram, де той описував мародерство. Джерела отриманої інформації в розслідування не названі. *«Джерела ми не розкриваємо. Це джерела, які нам надали доступ до листувань. Ми не уточнюємо які саме і який чином, головне, що необхідно знати аудиторії – це те, що ми верифікували автентичність цієї речі й у нас немає сумнівів у її достовірності»,* – пояснює авторка матеріалу, розслідувачка «BINUS Info» Леся Іванова.

**Знайдені на місцях дислокування російських військових в Україні матеріальні докази** (документи, інформаційні носії, речі тощо) лягли в основу 15% проаналізованих журналістських розслідувань. Завдяки загубленій флешці окупантів, працівники «Схем» змогли встановити причетних до ймовірних воєнних злочинів на Харківщині. А блокнот з переліком ПІБ військових, який загубили росіяни в селі Кам'янка Харківської області,



дозволив «Слідство. Інфо» ідентифікували винних в обстрілі цивільної інфраструктури населеного пункту.

4 із 33 проаналізованих розслідувань розпочались після того, як російські військові обстріляли цивільні об'єкти на території України. **Факт атаки невійськових будівель, а отже руйнування й смерті** провокували роботу над журналістськими матеріалами.

У поодиноких випадків **місцеві або рідні загиблих від рук військових Російської Федерації** звертались до редакцій з проханням розпочати роботу над пошуком і встановленням фактів злочину.

Основою темою проаналізованих журналістських розслідувань (у 70% матеріалів) була ідентифікація російських військових, які підозрювалися у вчиненні воєнних злочинів. На наступному місці (майже 25%) – встановлення фактів вбивства цивільних. Також серед основних тем матеріалів – катування цивільних, обстріл цивільної інфраструктури, мародерство російських військових, вбивства військовополонених, а також депортація дітей.

### **3.1.2. Інструментарій розслідувань воєнних злочинів**

Перелік методів журналісти формували, зважаючи на тему розслідування. Як зазначалось вище, найбільш поширеним напрямком роботи була ідентифікація російських військових, підозрюваних у воєнних злочинах – визначення військової частини, місця проживання, минулого досвіду, політичних поглядів тощо. **Детальний аналіз російських соціальних мереж та контенту ЗМІ** дозволяв встановити ці дані. У понад 81% від усіх одиниць контент-аналізу журналісти використали розбір сторінок солдатів РФ у «ВКонтакте», «Однокласники», «Instagram». Для розслідувань редакції «VINUS Info» описаний метод був основним у роботі. Команда «Схем», «Суспільне Новини», «Слідство. Інфо» та «Заборона» використовували його як допоміжний, для пошуку додаткової інформації про підозрюваних.

На початку повномасштабного вторгнення російські військові активно користувались своїми соцмережами. Згодом, коли окупанти зрозуміли наслідки такої діяльності, розділились на два табори, кажуть журналісти-

розслідувачі. Йдеться про солдатів РФ, які видаляють усі дані з соцмереж, змінюють прізвища, а також про тих, хто демонструє все до деталей.

Військовослужбовець РФ Станіслав Шматов, якого нині підозрюють в розстрілі будинків цивільних та мародерстві, був ідентифікований журналістами через соцмережі. Окупант в «Інстаграмі» публікував фото своїх документів, що значно допомогло редакції «Схем» у розслідуванні. Крім того, журналісти проєкту мають доступ до бази даних жителів Росії (ці дані можна придбати), а також української бази даних окупованих 8 років тому територій на сході країни (зокрема, реєстрів нерухомого майна) та в Криму. Після того, як знаходять ім'я і прізвище особи (через соцмережі), медійники здатні визначити місце проживання або прописки, військову частину і звання – це стало частиною розслідування про підозрюваних у вбивствах у селі Андріївка на Київщині.

Окрім окупації території, чимало росіян прагнуть в Україні нових знайомств із жінками, тому реєструються в профільних соцмережах. Видання «Заборона» для проведення експерименту придбало преміум-підписку в додатку «Tinder», що дозволило змінити локацію на бажану. Так журналістка обрала тимчасово окуповані українські території й під прикриттям знайомила з представниками російської армії. Ознаки, за якими розпізнавали профіль військового або волонтера з Росії: в каруселі 1-2 світлини в камуфляжі, фото з літерами V, Z, O, або символікою так званих «ДНР» та «ЛНР». Журналістка була обережною й не ставила прямих запитань. Врешті, «Забороні» вдалося отримати з листувань фото зруйнованих будинків цивільних та світлині наслідків мародерства, про які окупанти ненароком зізнавались. В іншому розслідуванні «VINUS Info» кількатижневе листування працівниці ЗМІ під прикриттям з російським військовим дозволило дізнатися деталі про солдатів, місце проживання, місце перебування групи, бойові задачі, і навіть місце, де підрозділ зберігає боєкомплекти. Окупанти фотографували для журналістки системи залпового вогню «Град», з якою обстрілювали позиції українських військових та цивільну інфраструктуру,

знімали відео, де показували місцевість навколо себе, надсилали фото з шевронами, знімали відео техніки й розповідали про подальші пересування.

Ще один матеріал «VINUS Info» про мародерства росіян на Київщині також містив роботу з соцмережами. Цього разу журналісти створили та розвинули фейковий профіль й подали запит у спеціалізовані російські групи. В одному з пабліків натрапили на фото окупантів на білому дивані у будинку цивільних. Завдяки розголосу, власника помешкання знайшли, ним виявився чоловік із Київщини, будинок якого розстріляли. По фото ідентифікували військових. Частина з них видалила інформацію з профілів, але журналісти відновили заархівовану версію й дізналися всю необхідну інформацію про підозрюваних. Спосіб реконструювати вебсторінку також допоміг «Слідство. Інфо» у вставленні деталей про особу росіянина Аржаана Сата, якого українська прокуратура підозрює у вбивстві неозброєних українських військових, які були в цивільному та не брали участі в бойових діях) на Чернігівщині в перші дні воєнного вторгнення. (Якщо російський військовий старанно видалив усі дані з соцмереж, українські журналісти аналізували профілі його «друзів» – знаходили партнерок, матерів, побратимів, а, отже, спільні фотографії. Так, під час розслідування про вбивство цивільного на Київщині «Слідство. Інфо» хоч і не знайшли інформацію про російського військового Олексія Крошкіна, який підозрюється у воєнному злочині, але знайшли сторінку його побратима і фото з шевроном, за яким визначили приналежність Крошкіна до 331-го парашутно-десантного полку РФ).

Іншого російського військового визначили через аналіз груп, на які підписана його матір у соцмережах. Солдат Владімір загубив свій паспорт і написав усі дані, номер телефону в місцевій спільноті. Частина інформації про підозрюваних у воєнних злочинах також видають їхні рідні, які публікують некрологи, прощальні публікації, де вказують особисті дані солдат, які загинули на війні проти України.

Журналісти «VINUS Info» також мали доступ до особистих листувань російських військових у телеграмі (джерела не розкривають), які містили докази ймовірних воєнних злочинів.

Нерідко росіяни або колаборанти відкрито висвітлювали свою діяльність в соцмережах. Наприклад, знімали відео зривання українського герба, яке згодом стало доказом у кримінальному провадженні (розслідування «Схем» про катування українських поліцейських на Харківщині).

Генеральне інтерв'ю стало ще одним методом розслідування. Журналісти телефонували російським військовим, аби дізнатися інформацію. *«Це вигадані легенди, під приводом яких ми телефонуємо росіянам, щоб дізнатись інформацію, яку нам потрібно. Ухвалене таке рішення, що в спілкуванні з російськими воєнними – всі методи хороші. ... У цій стороні ми теж є потерпілими. Україні журналісти теж зацікавлена сторона, тому розказуємо набагато більше [особисту інформацію росіян]. ... Ми не можемо бути безсторонніми в цьому конфлікті»,* – пояснює Анна Калаур.

В окремих випадках російські військові намагаються приховати істинну причину своєї діяльності, як, наприклад, у розслідуванні про нібито російсько-іранські змагання «Соколиная охота», на яких насправді тренували операторів ударних дронів Shahed для атак на українську цивільну інфраструктуру, але власноруч публікують численні фото- та відеодокази. Так, за фотографіями зі «змагань», редакція «Слідство. Інфо» встановила особи солдатів РФ, які ймовірно запускають дрони по території України.

**За допомогою сервісів на основі штучного інтелекту (зокрема, сервісу «SearchFaces») соцмережі російських військових знаходили по обличчю на фото.** Так «Слідство. Інфо» ідентифікували Володимира Ступнікова з 64-ї окремої мотострілецької бригади РФ, який підозрюється у воєнних злочинах у Бучі. Також цей спосіб допоміг «Суспільне Новини» через скріншоти з камер відеоспостереження знайти профілі в соцмережах російського військового Давіда Макарієнко зі 104-го десантно-штурмового полку РФ, та його побратимів (Александр Досягаєв, Георгій Бурдулі, Євгеній Дармограй),

які можуть бути причетними до розстрілу цивільних Максима Кузьменка, Анастасія Яланської та Сергія Устименка на вулиці Києво-Мироцькій в Бучі в перші дні російського воєнного вторгнення.

Соцмережі, а точніше створення контенту, стало одним із методів збору доказів у розслідуванні-експерименті «Слідство. Інфо» про незаконну депортацію дітей з Херсонщини. Двоє дівчат, Марія та Анастасія, потрапили на територію тимчасово окупованого Криму з тимчасово окупованої Херсонщини під приводом відпочинку в оздоровчому центрі, згодом росіяни відмовились повертати їх батькам. Упродовж всієї «подорожі» діти знімали сторіз в Інстаграм, які журналістка знайшла після відрядження на деокуповані території, де й дізналась про факти масового вивезення дітей. У процесі розслідування Марія та Анастасія під приводом знімання відео для батьків надсилали редакції докази неналежних умов перебування, тиску з боку «адміністрації» оздоровчого закладу, а також у режимі реального часу свідчили про випадки катувань дітей, ультиматуми отримувати російські паспорти та заходи, спрямовані на стирання етнічної ідентичності дітей.

Російський медійний простір, називаючи повномасштабне вторгнення в Україну «спеціальною воєнною операцією», активно висвітлював діяльність російських військових. Крім того, інформаційні матеріали про Збройні Сили Російської Федерації та характерне прославлення «величі» оборонної сфери РФ (флоту, авіації, піхоти тощо) були серед основних тем російських засобів масової інформації й до 24 лютого 2022 року. **Аналіз матеріалів російських інтернет-медіа, регіональних та національних телеканалів, а також телеграм-каналів** став ще одним інструментом для отримання детальної інформації про підрозділи ЗС РФ, військових та місця їхньої дислокації в Україні. Тип ракет та зброї, наявної в РФ, журналісти також встановлювали завдяки сюжетам російських медіа про новітнє озброєння Росії.

Редакція «Схем» в розслідуванні про ракетний обстріл будинку в Києві, під час якого загинула журналістка Віра Гирич, встановила, що ракету запустили з бомбардувальників, які дислокувалися на аеродромі «Енгельс» в

Саратовській області РФ. Керівників та виконавців воєнного злочину, який стався 28 квітня 2022, встановлювали через сюжети російських медіа. За півтора тижня до завдання ракетного удару по Києву, в Енгельсі проводилися урочистості й концерт (святкували наказ Володимира Путіна, президента РФ, про присвоєння місцевому полку гвардійського звання). Телеканал «Россия 1» зняв сюжет про подію, в якому брав коментарі в Миколи Варпаховича, командувача 22-ї Донбаської важкої бомбардувальної авіадивізії, й Олега Скіцького, командира 121 авіаполку важких бомбардувальників – військових, які причетні до запуску ракет по цивільних об'єктах України.

Розслідування «Схем» про масові поховання в Ізюмі також містило метод аналізу контенту російських ЗМІ. Так, завдяки сюжету російського «КТМ Медиа», присвяченого пам'яті загиблого російського офіцера, журналісти встановили особу Сергія Сафонова, командувача 27 окремої мотострілецької бригади РФ, який підозрюється у вчиненні воєнних злочинів на території України.

«Слідство. Інфо» під час ідентифікації військових, причетних до ймовірних воєнних злочинів у Бучі, визначило частину з них через сюжети пропагандистського телеканалу «Россия 24». Залишки 64-ї мотострілецької бригади після втечі з Бучі повернулися до міста дислокації, Хабаровська, аби взяти участь в параді до 9 травня. На відео журналісти взяли інтерв'ю в Володимира Ступнікова, командира роти розвідувального батальйону (пропагандисти намагались заблюрити шеврон і змінили ім'я, але, завдяки штучному інтелекту й пошуку в соцмережах, українські журналісти встановили справжнє ім'я й прізвище військового).

Показовим також є розслідування «VINUS Info» про ракетний удар по торговельному центру в Кременчуці 27 липня 2022 року. Російський телеканал «НТВ» знімав сюжет про аеродром «Шайковка» в Калузькій області РФ, в якому надав детальні дані про летовище. В іншому сюжеті регіонального російського телеканалу «Киров TV» був помічений Олег Тимошин, командир 52 важкого бомбардувального полку, який, на думку журналістів, віддав наказ

атакувати Кременчук. Ще один матеріал регіонального калуського російського телеканалу «Ника TV» був про Олександра Васіна, командира екіпажу Ту-22 МЗ. Українські правоохоронці на той момент встановили, що саме з таких літаків росіяни вдарили по торговому центрі в Кременчуці. Крім того, аналітичний «партизанський» проєкт Білорусі «Беларускі Гаюн» тоді опублікував **аудіоперехоплення розмов російських пілотів** під час іншої масованої атаки по Україні 25 червня. На фрагмент інтерв'ю Васіна розслідувачі наклали шумовий ефект для коректнішого порівняння з аудіо на перехопленні й припустили, що схожість голосів максимальна.

Важливо зазначити, що журналісти-розслідувачі аналізували не тільки матеріали російських національних і регіональних ЗМІ, які вийшли після 24 лютого, але й набагато раніше, де також містилась додаткова інформація про Збройні Сили Російської Федерації.

**Огляд місця воєнного злочину й пошук матеріальних доказів** – це метод розслідування, який, в умовах російського воєнного вторгнення, залежав від можливості перебування журналіста на території події. За даними контент-аналізу, працівники засобів масової інформації змогли потрапити на місце скоєння протиправних дій у 55% з усіх проаналізованих матеріалів. Йдеться винятково про звільнені від російської окупації території (на момент проведення дослідження (весна 2023 року) – частина Херсонської області, Київська область, Чернігівська область, а також частина Харківської області). Також важливим аспектом є те, наскільки рано журналісти потрапляли на місце ймовірних злочинів після того, як території були деокуповані. У 51% проаналізованих матеріалів йдеться про доступ до місця упродовж кількох місяців після звільнення населеного пункту. Лише у 18% журналісти упродовж місяця після вчинення правопорушення потрапляли на конкретну локацію, у 9% – за кілька днів. У 18% розслідувачі потрапляли на територію в день скоєння злочину, це винятково випадки з сіл або міст, які не були під окупацією.

На місці злочину вбивства Віри Гирич журналісти «Схем» сфотографували залишки ракети, які дозволили визначити тип снаряда, а під час розслідування ймовірних воєнних злочинів російських військових на Харківщині знайшли загублену окупантами флешку командира угруповання військ «Балаклія», з переліком військових, яких планували нагородити, а, отже, й тих, хто окупував території області. ПШБ солдатів РФ дозволило проаналізувати їхні соцмережі, згодом місцевим жителям, яких катували, показати фото військових для впізнання. Під час роботи над матеріалом про катування мирних жителів у Херсоні, медійники змогли задокументувати місця знущання з цивільних та речові докази перебування солдатів РФ у цих місцях. Адже, як показано в розслідуванні про воєнні злочини росіян на Харківщині, окупанти, тікаючи, губили особисті речі, зокрема, прапори, жетони та шеврони. Там же знайшли списки співробітників так званого управління внутрішніх справ тимчасової цивільної адміністрації Харківської області. В іншому випадку, в Андріївці на Київщині, російський солдат Даніл Фролкін фотографувався з медалями Другої світової війни, які вкрав у місцевого. Чоловік згодом впізнав свої нагороди. Також в цьому селі росіяни розписували стіни будинків, зокрема, своїми позивними чи іменами, губили свої військові квитки та посвідчення лейтенанта.

Яскравим прикладом використання цього методу є розслідування «Слідство. Інфо» про докази ймовірних воєнних злочинів, знайдені на телефоні російського військового. На Київщині окупанти відібрали в місцевій жительки Тетяни телефон і залишали в ньому докази жорсткого вбивства іншого жителя села Андріївка. Солдати РФ знімали руйнування цивільної інфраструктури та робили селфі. Завдяки цим фото (телефон російські військові загубили, а місцеві його знайшли), розслідувачі встановили причетного до ймовірних злочинів командира 64-ї окремої мотострілецької бригади Азатбека Омурбеков, а також солдата Даніла Фролкіна.

В іншому матеріалі «Слідство. Інфо» журналісти знайшли на Київщині, в селах Демидів та Козаровичі, штабні записи російських військових з



доказами ймовірних воєнних злочинів. Документи були виявлені на місцевому заводі з виробництва вікон, де дислокувались окупанти. Це був іменний список особового складу мінометного взводу військової частини №71289, 83-ї окремої десантно-штурмової бригади Уссурійська.

Зазначимо, що в 55% проаналізованих робіт журналіст був на місці скоєння ймовірного воєнного злочину.

**Використання супутникових знімків** допомогло авторам шести журналістських розслідувань з контент-аналізу. Використовували сервіси Planet Labs та Maxar Technologies. Так «Схемам» вдалося визначити кількість стратегічних бомбардувальників на російському аеродромі «Енгельс»; порівняти фото зруйнованих будівель цивільних, які вони отримали від жителів села на Харківщині, зі знімками супутника; встановити приблизну дану смерті волонтера Євгенія Піскотіна, якого вбили російські військові, по супутниковому знімку, на якому було видно дати перебування його автівки на місці воєнного злочину. «Заборона» завдяки цьому методу продемонструвала знімки пошкоджень Маріупольського театру, який російська армія знищила бомбардуванням 20 березня 2022 року, та прилеглих будівель. А «VINUS Info» визначило місце проживання російського військового, причетного до ймовірних воєнних злочинів на території України, й розвіяло російську інформаційно-психологічну операцію про людей, які представлялись жителями Маріуполя в сервісі «Чат Рулетка» й схвально відгукувались про дії російської влади, а насправді виявились жителями російських міст, зокрема, Ростова-на-Дону.

**Аналіз перехоплення розмов російських військових Службою безпеки України, отримані записи телефонних розмов росіян або розмови окупантів з інших соцмереж** дозволяли встановити низку прихованих фактів скоєння ймовірних воєнних злочинів. «Схеми» отримали доступ до метаданих телефонних дзвінків за день вбивства російською ракетою журналісти Віри Гирич й визначили причетних до злочину. Також отримані від правоохоронних органів України ексклюзивні записи розмов військових РФ

допомогли цій редакції встановити причетних до незаконних дій окупантів в Ізюмі.

У розмовах, які перехоплює СБУ, окупанти самі зізнаються в скоєнні ймовірних воєнних злочинів. Показовим є розслідування про розстріл цивільних будинків на Харківщині солдатом РФ Станіславом Шматовим. **Журналісти використали дані трафіку мобільного телефону солдата** (інформація джерел у правоохоронних органах) й завдяки сигналу з мобільних веж визначили де орієнтовно перебувала російська бригада в Україні та яким шляхом рухалась. У розмові з батьком військової описує місцевість в якій перебуває. Чоловіки, використовуючи знайомі обом рідні топоніми (російські селища Хворостянка й Новотулка), намагаються визначити за розміром село, адже сам Шматов не знає. *«А рядом город какой?»* – питає батько військового. *«Я х\*й его знает, ну, это Харьковская область»*, – відповідає Шматов і надає більше деталей. *«Мы сейчас возле железной дороги вообще стоим. Тут как бы село идет, с одной стороны рельс – деревушка и с другой стороны рельс – деревушка. Деревушка одна, и просто через неё идет железная дорога. Вот, с одной стороны, где мы ехали, мы там все дома рас\*\*рачили, а вот с этой еще пока нет»*. Склавши до купи ці фрагменти, а також після інтерв'ю з головою цієї територіальної громади, який зміг підтвердити знайдете, журналісти визначили про яке село йдеться – Піски-Радьківські. Згодом порівняли дані з супутниковими знімками, на яких видно руйнування інфраструктури, й підтвердили інформацію.

Перехоплення СБУ стало ключовим фактором у розслідуванні «VINUS Info» про катування та вбивство російськими військовими українських військовополонених. Окупант Євгеній Сучок у тривалих розмовах із коханкою добровільно зізнається про те, що виконує накази керівництва й вбиває українських військовополонених, аби «полегшили їм життя». Росіянин детально описує процес злочину, який відбувався не одноразово.

**Залучення експертів з криміналістики, балістики, судових експертиз, та цифрових технологій** ефективно допомагало журналістам у

процесі розслідування ймовірних воєнних злочинів. Аби визначити тип ракети, яка поцілила в будинок Віри Гирич, «Схеми» звертались до керівника Шевченківського управління поліції Києва та експертів Київського науково-дослідного інституту судових експертиз України, а також представника Центру досліджень трофейного та перспективного озброєння та військової техніки Генерального штабу Збройних Сил України. Редакція «Заборони» співпрацювала з фахівцями Центру просторових технологій, аби створили модель будівлі Маріупольського драмтеатру.

Яскравим прикладом використання цього методу є розслідування «Заборони» про обстріл будівлі Миколаївської обласної військової адміністрації. Журналісти долучили Центр Просторових Технологій і створили тривимірну модель ракети (проаналізували розкадроване відео з камер спостереження, на яке потрапила ракета в польоті), руйнувань будівлі (за фото, спостереженнями на місці влучаннями), експерти з балістики проаналізували уламки на місці атаки, тип детонації вибухівки (снаряд спрацював вже всередині будівлі, що характерно для ракет типу «Калібр»), а також траєкторію польоту снаряда.

Під час розслідування розстрілу родини в Бучі «Суспільне Новини» опитали головного свідка злочину Валерія Ранського, який врятував Олександра Чикмарьова – єдиного, хто вижив, коли російські військові атакували автівку, де була вся сім'я чоловіка. Ранський на місці злочину помітив десантну БМД-2 з бортовим номером 715, яку потім ще сфотографував інший місцевий житель. Проаналізувавши всі російські пабліки, відео з російських соцмереж, розслідувачі знайшли схожу військову техніку, але не з таким розпізнавальним знаком, який мала та конкретна БМД-2. Її фотографію врешті знайшли у працівника місцевого військового музею та голови міжнародної пошукової організації «Цитадель» Павла Нетьосова й встановили приналежність до 104 десантно-штурмового полку РФ. Також документи цього полку знайшли на вулиці Вокзальній у Бучі, біля місця, де Збройні Сили України знищили російську колону.

ДНК-експерти допомогли журналістами встановити особу вбитого в Ізюмі російськими військовими письменника Володимира Вакуленка. Після ексгумації тіла рідні чоловіка на прохання розслідувачів здали зразки для проведення дослідження.

Втім, необхідно зазначити, що в майже 70% випадків проаналізованих матеріалів розслідувачі не звертались за фаховою допомогою сторонніх експертів, а проводили розслідування самотужки.

**Опитування місцевих мешканців та співпраця з ними** стали ефективними методами розслідувань ймовірних воєнних злочинів Росії, адже цивільні українці під час окупації документували докази та фіксували всі дані, які згодом передали журналістам. Тренер із Балаклії (розслідування «Схем» про воєнні злочини РФ на Харківщині) Василь Срібний записував у зошит все про дії російських військових, зокрема, деталі катувань цивільних. В іншому розслідуванні журналісти цієї редакції використали допомогу місцевого жителя Ізюму на Харківщині, який ховав вбитих росіянами людей і створив журнал з фотографією загиблих, даними про поховання й обставини смерті. Жителі села Піски-Радьківські на прохання журналістів під час окупації села фотографували розбомблені будинки, ці докази потім використали для зіставлення з супутниковими знімками. Свідчення місцевих в Андріївці на Київщині допомогли розслідувачам створити карту ймовірних воєнних злочинів росіян у цьому населеному пункті. Під час проведення інтерв'ю, працівники ЗМІ відтворювали події й на місцях скоєних ймовірних воєнних злочинів опитували свідків.. Зокрема, цей метод використали під час розслідування розстрілу цивільних у відділенні пошти в селі Перемога Київської області.

«Заборона» використовувала зняті свідками бомбардування Маріупольського Драмтеатру відео й фото для відтворення подій та створення цифрової моделі будівлі, а також записувала інтерв'ю для встановлення обставин злочину. Свідчення місцевих жителів також дозволили цій редакції

до деталей встановити події в день обстрілу Миколаївської обласної військової адміністрації.

Аудиторія медіа «VINUS Info» з Кременчука надсилала журналістам дані про атаку торгового центру. Журналістка «Слідство. Інфо» дізналась про факти депортації українських дітей від місцевих під час відрядження на частину деокупованого півдня України, а самі дівчата, яких незаконно вивезли, згодилися документувати всі обставини подій і передавати дані редакції медіа. Свідчення депортованих дітей про катування допомогли визначити причетного до злочину агента ФСБ Валерія Астахова. Інтерв'ю з жителем села Слобода на Чернігівщині розкрило обставини вбивства двох неозброєних українських військових. Дружина Володимира Асаулова, якого російські військові вбили у перші дні вторгнення, розповіла деталі злочину, які надалі допомогли встановити причетність підозрюваних російських військових до іншого злочину – вбивства трьох молодих людей на вулиці Києво-Мироцькій у Бучі. Крім того, основну базу доказів для розслідування зібрав друг загиблих. Дані чоловік передав редакції. *«Він вчасно зібрав усі записи [камер спостереження] з підприємства, з магазину, які лягли в основу розслідування. Це по суті, результат нашої першої роботи [розслідування про Бучу], тому що з усіх медіа людина вирішила довірити інформацію нам»,* – пояснює Анна Калаур.

«Суспільне Новини» отримали детальний опис незаконних дій солдатів РФ з щоденника вбитого Володимира Вакуленка. Чоловік створював записи щодня, де пояснював що роблять російські військові на Харківщині. Свідок катувань Вакуленка, працівники місцевої ритуальної служби допомогли встановити людей, які ховали письменника після вбивства, а згодом й знайти де саме закопали його тіло. Крім того, одна з головних героїнь розслідування «Суспільне Новини» про незаконне утримання цивільних у шкільному підвалі в селі Ягідному Чернігівської області, Ольга Меняйло, вела щоденник, в якому описувала скільки людей і підвалі, діалоги російських військових, умови

утримання, смерті заручників, психологічний тиск, деталі про окупантів та перебіг подій. Ці записи стали ключовими в процесі розслідування.

### **3.1.3. Співпраця з іншими медіа**

Співпраця медіа один з одним допомагала збільшити ефективність розслідувань. Журналісти видань «Bellingcat», «Insider» та «Spiegel» допомогли «Схемам» із даними про секретний російський підрозділ, який програмує шлях ракет у складі головного обчислювального центру військ Росії, поділилися метаданими телефонних дзвінків за 28 квітня 2022 року (день масованого обстрілу України, коли російська ракета влучила у квартиру журналістки Віри Гирич).

«VINUS Info» активно співпрацювали з редакцією «Наші гроші. Львів». Зокрема, під час розслідування причетних до ракетного обстрілу торгового центру в Кременчуці 27 червня 2022 року. Працівники ЗМІ використовували дані незалежного білоруського моніторингового проєкту «Беларускі Гаюн», щоб простежити траєкторію ТУ-22 МЗ. Крім того, створенню матеріалу посприяли дані розслідувачів з проєкту Inform Napalm.

Аналіз новинних повідомлень українських медіа допоміг «Слідство. Інфо» дізнатися про вбивство заступника російського командира, який підозрюється у вчиненні воєнних злочинів.

### **3.2. Співпраця журналістів і правоохоронців: ризики й переваги**

У контексті встановлення справедливості та притягнення винних до відповідальності журналіст не може замінити правоохоронців. Йдеться про структуровану процедуру збору доказів, слідчих дій та винесення вироків.

Українські правоохоронні органи дотепер не мали справи з такою кількістю розслідувань воєнних злочинів. Як наслідок – під час деокупації територій працівники ЗМІ подекуди першими фіксували дані порушення прав людини. Проблема полягає в тому, що спосіб такої діяльності журналісти визначали самотужки (або за допомогою правозахисних організацій), і, хоч намагалися дотримуватися визначених положень, замінити команду слідчих

не могли. Окремі засоби масової інформації проявили ініціативу в питанні отримання фахової допомоги правоохоронців. *«Правоохоронці можуть внести ясність, звузити коло підозрюваних. ... По суті, і ми, й вони формуємо базу для майбутніх судових процесів. Я вважаю, що нормально з поліцією, розвідкою зараз радитись і спілкуватись»,* – пояснює Анна Калаур, журналістка «Суспільне Новини».

Водночас існують випадки, коли правоохоронці самі звертаються за допомогою до журналістів, розповідає розслідувач «ВІНУS Info» Максим Опанасенко: *«Правоохоронці зараз перевантажені: від районних прокурорів до керівництва Служби безпеки України. ... Там цілі відділи сидять й займаються тим самим OSINT-ом, використовують ті ж інструменти [як і журналісти] і намагаються виявити якомога більше окупантів, причетних до воєнних злочинів, але рук не вистачає». Зважаючи на те, що допомогу правоохоронцям можна поєднати зі створенням матеріалів для медіа, журналіст вважає логічним долучення медійників до розслідування воєнних злочинів. «Зазвичай це відбувається доволі просто і менш бюрократично, ніж це мало би відбуватися. Приходять двоє чи троє співробітників правоохоронного органу зі стосами документів про російський військових і кажуть «Нам би хоч щось: номер телефону, прізвище дружини, фотографії, будь-який доказ того, що ця людина справді могла бути, наприклад, на Херсонському напрямку», – пояснив Опанасенко.*

Здебільшого співпраця правоохоронців з журналістами спровокована їх прагненням зменшити навантаження, каже журналістка «Схем» Валерія Єгошина: *«Правоохоронців можна про щось попросити, вони йдуть на співпрацю, коли це не вимагає суттєвих «жертв». Вони розуміють навіщо це їм: вони не встигають, не справляються, не роблять такі глибокі розслідування, як ми робимо. Тому просто їм вигідно десь там щось допомогти, умовно, надати білінги [телефонних розмов], оскільки вони знають, що в нас вийде якісне розслідування, за яким вони потім зареєструють кримінальне провадження».*

Втім у випадках, коли журналісти ініціюють комунікацію про початок кримінального провадження по матеріалах розслідування, правоохоронці не завжди погоджуються на співпрацю або навіть ігнорують запити журналістів. *«У деяких випадках, як з дівчатами [розслідування про депортацію росіянами дітей на Херсонщині], ми поки що не добились жодної реакції від правоохоронних органів і зараз будемо готувати особисто звернення і заяви в Офіс генпрокурора, тому що до нас вони так і не звернулись, і нічого не задокументували. Але була реакція від Місії ООН з прав людини. Факти, зібрані нами, увійшли до їхнього щомісячного звіту про воєнні злочини РФ проти України»,* – розповідає журналістка «Слідство. Інфо» Юлія Химерик. Таким спостереженням також поділились журналістка «Заборони» Поліна Вернигор: *«Ми говоримо зі слідством [стосовно ідентифікації причетних до ймовірного воєнного злочину]. Слідство говорить: «Ми ідентифікували». Але кого ми ідентифікували, ми сказати вам не можемо. Без якихось зв'язків у силових структурах дуже важко отримати доступ до цієї інформації».*

Шеф-редакторка редакції розслідувань «Суспільного» Інна Білецька підтверджує те, що єдиної тенденції співпраці правоохоронців і журналістів немає. *«Однозначної відповіді немає. У нас були два цілком успішні кейси співпраці, а були такі випадки, коли співпраця зовсім не вдавалася. Найскладніше було працювати на Київщині, вона була звільнена найраніше й готовності правоохоронних органів до розслідування злочинів за статтею 438 [Кримінального кодексу України «Порушення законів та звичаїв війни] не було жодної, ніякого порядку збору доказів не відбувалось, панував хаос».*

Попри низку складнощів у документуванні журналістами ймовірних воєнних злочинів, така діяльність є результативною. Три з п'яťох редакцій передають усі напрацювання правоохоронцям, які додають матеріали до офіційного кримінального провадження. *«Після розслідування про херсонських катів, слідчі самі зв'язались з нами, взяли додаткову інформацію. Нові факти справи, які ми викрили, увійдуть до їхніх матеріалів»,* – розповіла розслідувачка «Слідство. Інфо» Юлія Химерик.



*«У мене є випадки, коли героїв і героїнь моїх матеріалів забирали міжнародні організації для подальших розслідувань цих злочинів»,* – розповідає журналістка «Заборони» Поліна Вернигор.

*«Ми завжди, коли ідентифікуємо якісь групи людей або, наприклад, місця дислокації російських підрозділів, наскільки можемо передаємо ці дані усім контактам, які маємо: і в Службі безпеки України, і в розвідці. ... До того ж у нас була по одній справі домовленість з військовими, що ми не оприлюднюємо матеріали з вказуванням місць постійної дислокації російських військових доки це місце не «відпрацюють». Ми чекали понад місяць-півтора, поки туди не вдарили по цій точці, й тоді ми вже отримали моральне право розповісти про цю історію в прямому ефірі»,* – розповідає розслідувачка «BINUS Info» Леся Іванова.

Описана співпраця з державою ставить під сумнів незалежність журналістів. Думки опитаних розслідувачів щодо етичних дилем та питань об'єктивності розділились. Леся Іванова каже, що жодних етичних дилем, коли йдеться про ідентифікацію воєнних злочинців, не виникає. Водночас журналістка «Заборони» Поліна Вернигор навпаки акцентує на необхідності дотримання визначених журналістських стандартів. *«Ми беззаперечно маємо дотримуватись [всіх аспектів етичних та аспектів об'єктивності]. Це основне, що ми маємо робити, тому що насправді вони [розслідування] не стільки для української аудиторії, скільки для іноземців – для організацій, які збирають дані щодо воєнних злочинів. Дуже важливо, щоб в цьому моменті була об'єктивність і не було зайвої емоційної істерики в тексті чи відео. Текст має бути виваженим»,* – пояснює Поліна Вернигор.

Межа між журналістом, активістом і правозахисником у контексті російсько-української війни значно розмивається. Це можна пояснити тим, що журналісти також є громадянами країни, проти якої триває неспровокована збройна агресія. *«Якби не було розслідувань воєнних злочинів, то треба було б просто йти в Збройні Сили України. Вибори два: або ти борешся на фронті або допомагаєш збирати докази для Гааги»,* – пояснює свою мотивацію в

журналістських розслідуваннях Валерія Єгошина. *«Внутрішня сатисфакція [як мотивація займатись розслідуваннями воєнних злочинів]. У всіх українців зараз, так чи інакше, є певне почуття провини (у всіх, хто не на фронті, не воює), що ми дуже мало робимо. У мене це постійно: я не в окопі, не на фронті, намагаюся трошки волонтерити, допомагати, але все одно відчуття, що роблю недостатньо. І це ще один спосіб робити щось додатково, що теоретично може принести якусь користь для країни»,* – розповідає Максим Опанасенко з «ВІНУS Info». Тут важливо додати, що один із респондентів – Дмитро Реплянчук зі «Слідства Інфо» – призупинив журналістську діяльність й доєднався до Збройних Сил України як військовий, аби «боротися з російськими загарбниками іншим способом». Втім, працівникам ЗМІ варто пам'ятати про необхідність неупередженості в процесі журналістських розслідувань. Адже це дозволить їхній діяльності лягти в основу доказової бази майбутніх звинувачень та притягнення Російської Федерації до відповідальності.

### **3.3. Суспільний запит і фреймінг розслідувань воєнних злочинів**

Згідно з наведеними в огляді літератури статистичними даними, в Україні існує запит від громадськості на якнайшвидший початок розслідувань воєнних злочинів Росії та притягнення всіх причетних до відповідальності. Це формує порядок денний, який підтримується засобами масової інформації. Визначення тематики ідентифікації російських військових у розслідуваннях як пріоритетної є одним із прикладів. Наприклад, редакція «ВІНУS Info» на початку повномасштабного вторгнення навіть створила окрему рубрику «Й\*бла війни», у якій йдеться суто про пошук та встановлення осіб з РФ, причетних до ймовірних воєнних злочинів. Автор Максим Опанасенко каже, що головна мета на початку відрізнялась, [образ росіян формувався з негативної точки зору і частково висміюваннями]: *«Мені хотілось з одного боку розважити чимось людей, з іншого боку робити щось корисне з того, що я вмію (шукати, аналізувати)».* Згодом, згідно з даними контент-аналізу,

тематика розслідувань трансформувалась й почала орієнтуватись на збір доказів причетності російських військових до можливих воєнних злочинів.

У розслідуванні «Заборони» про спілкування з російськими військовими журналісти свідомо не висвітлювали аспекти особистостей окупантів, які не стосуються війни, аби запобігти розмиванню меж між олюдненням й об'єктивністю в аудиторії. Під час опрацювання інформації та структурування матеріалу застосовувались принципи самоцензури, які вимушені в умовах воєнного стану, й також з метою запобігання наданню майданчика для висловлення думок ймовірним воєнним злочинцям, пояснює журналістка Анастасія Оприщенко. *«Кожне медіа, кожен журналіст вирішує, що показати зараз українцям. ... Зараз ми не можемо дозволити собі висвітлювати інакші точки зору, або, якщо можемо, то робимо це м'якше, умовно не показуючи всієї картини. ... Ми розуміємо, для чого це [фреймінг] робиться: Україні треба перемогти, ми розуміємо за що ми воюємо»,* – додає Анастасія.

Крім того, в умовах війни, журналістам важливо не травмувати повторно громадськість. З цього виникають нові обмеження, які працівники ЗМІ враховують при створенні матеріалу. *«Мені, як журналісту, було місцями складнувати «перетравлювати» російські наративи, а я підготовлена до цього, йшла в це розслідування з метою їх [наративи] всі «дістати». А от людям, які не підготовлені, як їм взагалі? Тобто це питання того, що всі інформаційна повістка для мене просто існувала, я розуміла чому і як це відбувається, я розуміла з ким я розмовляю. ... Але люди, які не підготовлено, це для них було б просто травматичним досвідом»,* – пояснює Анастасія.

#### **3.4. Морально-психологічний вплив на журналістів**

Усі журналісти виокремлюють той чи інший негативний аспект впливу розслідувань воєнних злочинів на власне ментальне здоров'я. Йдеться про додаткове навантаження на нервову систему, окрім раніше спричиненого повномасштабним вторгненням Росії.

*«Упродовж року було багато емоційних падінь дуже серйозних після відряджень [на деокуповані території]. Лежала, тиждень не могла встати з ліжка, але психотерапія й медикаментозне лікування допомагали», – пояснює Поліна Вернигор.*

Попри емоційні складнощі, журналісти кажуть, що ця діяльність дозволяє «тримати себе в руках». *«Моя робота, навпаки, не дає мені зійти з розуму, якщо чесно, тому що в даній ситуації для мене єдине, що не дає «поїхати дахом» це продовжувати роботи свою роботу й приносити користь. Якщо не на фізичному полі бою, то хоча б на інформаційному», – ділиться Леся Іванова.*

Підсумовуючи, медійники кажуть, що це не першочергове питання, адже іншого вибору (не займатись розслідуваннями) немає. *«Якщо ти можеш розповісти людям правду, ти маєш це зробити, попри все, якою б вона не була. Ти маєш дізнатися що відбувається, пояснити», – пояснює Анастасія.*

Водночас ментальне здоров'я журналістів є важливим аспектом, який впливає на перебіг та результати розслідування, отже, має бути врахованим у процесі роботи над матеріалами про воєнні злочини Росії.

## Висновки

У процесі дослідження методів і способів розслідування українськими журналістами воєнних злочинів Росії був визначений основний інструментарій працівників засобів масової інформації, відстежені тенденції вибору та висвітлення окремих тем, з'ясовані мотивації журналістів займатися документуванням воєнних злочинів паралельно з правоохоронними органами, а також сформовано поради покращення цієї діяльності.

**Усі методи розслідування воєнних злочинів сформувались на базисі вже наявного інструментарію редакцій, водночас були адаптовані під нову тематику.** В окремих випадках журналістам потрібно було вивчати вже відомі в українській практиці методи, з якими вони раніше не працювали. На допомогу прийшли консультації правозахисних організацій та співпраця з правоохоронними органами. У процесі роботи з можливими воєнними злочинами та встановлення причетних до них військових медійники використовували здебільшого розвідку на основі відкритих даних (OSINT), йдеться про аналіз соцмереж російських військових, аналіз російських баз даних, супутникові знімки та аналіз російських медіа. Також медійники практикували сервіси штучного інтелекту (зокрема, для розпізнавання облич російських військових на відео, а також приховування особистості журналісти під час розслідування-експерименту з пошуку російських військових у додатках для знайомств).

Робота «в полі» також є одним з основних методів розслідування воєнних злочинів у контексті російсько-української війни. Журналісти збирали свідчення очевидців, знаходили та документували матеріальні докази присутності росіян на місці злочину (за умови перебування з ними правоохоронців), аналізували місцевість, наслідки від перебування російських військ (зокрема, руйнування від обстрілів), записи з камер спостереження в населених пунктах, інтерв'ювали місцеву владу та правоохоронців на місцях.

Співпраця з правоохоронними органами та «зливи» з джерел, які журналісти не розкривають, є хоч і сумнівним методом у контексті верифікації

інформації, але теж доволі часто використовується українськими медійниками. У процесі розслідування ймовірних воєнних злочинів працівникам ЗМІ також допомагало залучення експертів з криміналістики, балістики, судових експертиз, та цифрових технологій. Крім того, взаємодія та передача напрацювань від одного медіа до іншого також виявилась ефективним способом оптимізації розслідувань.

**Мотивацію займатись розслідуванням воєнних злочинів журналісти пояснюють особистим прагненням встановити справедливість і «допомогти країні тим, на що здатні», а також відповідним запитом зі сторони аудиторії.** Медійники кажуть, що іншого вибору в них не було, але й сумнівів чи варто долучатись до цієї діяльності теж. Для глядачів і читачів після 24 лютого інші теми суспільного порядку денного втратили пріоритетність на тривалий час.

Журналісти усвідомлюють з якою ситуацією зіткнулись правоохоронці, тому ще однією причиною розслідувань є прагнення допомогти компетентним органам прискорити роботу та зробити її якіснішою шляхом наявних методів та вмінь. Зазвичай матеріал формується безвідносно до запитів поліцейських або слідчих. Водночас три з п'яти проаналізованих медіа завжди передають свої напрацювання правоохоронцями, а інші дві редакції діляться ними вже після запитів самих представників органів захисту прав. Дилеми про часткове набуття журналістами функції правоохоронців в опитаних працівників ЗМІ не виникає, адже вони стверджують, що це їхній обов'язок – розслідувати та документувати воєнні злочини Росії.

**Тематику розслідувань про воєнні злочини журналісти формують, зважаючи на запити аудиторії.** Найпоширеніша тема – ідентифікація російських військових, причетних до воєнних злочинів. Водночас під час роботи над матеріалами медійники свідомо уникають надмірного олюднення та гуманізації російських військових. Крім того, не допускають деталізованого пояснення російських наративів задля «уникнення повторної травматизації людей».

Практично **усі розслідування**, проаналізовані у вибірці контент-аналізу, так чи інакше **доповнили офіційне слідство правоохоронців**. Близько 30% матеріалів дали початок новим кримінальним провадженням.

У процесі розслідування, задля максимальної результативності роботи й формування вагомих доказів для майбутніх судових процесів і притягнення Росії до відповідальності на законодавчому рівні, журналісти мають прагнути максимальної відстороненості й об'єктивності. Також редакціям важливо покращити аналіз правових аспектів роботи з воєнними злочинами й вдосконалити співпрацю з експертними колами, зокрема, криміналістів. Фінальним аспектом також є відстежування журналістами впливів такої діяльності на власне ментальне здоров'я, аби можливі негативні наслідки, емоційні потрясіння не впливали на результати, об'єктивність та процес розслідування воєнних злочинів Росії.

## Список використаної літератури

1. Бондаренко І. П. Застосування сучасних цифрових комунікацій та інформаційних технологій у фіксації та розслідування воєнних злочинів [Електронний ресурс] / І. П. Бондаренко, Д. В. Андрєєв // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Теорія та практика протидії злочинності в сучасних умовах". – 2022. – Режим доступу до ресурсу: [https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5020/3/Tezy\\_21-10-22\\_1-12-22%20Av.pdf#page=52](https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5020/3/Tezy_21-10-22_1-12-22%20Av.pdf#page=52).
2. Бут К. О. Інструментарій сучасної розслідувальної журналістики: особливості використання [Електронний ресурс] / К. О. Бут, Ю. В. Любченко // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: [http://philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/4\\_2019/part\\_2/36.pdf](http://philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/4_2019/part_2/36.pdf).
3. Жиленко І. Р. Сучасний масовокомунікаційний простір: історія, реалії, перспективи: матеріали науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців [Електронний ресурс] / І. Р. Жиленко, В. О. Садівничий // Сумський державний університет. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: [https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/89317/1/Kyrylenko\\_Suspilne\\_Sumy.pdf](https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/89317/1/Kyrylenko_Suspilne_Sumy.pdf).
4. Кримінальний кодекс України : Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14> (дата звернення: 22.04.2023).
5. Мірошніченко П. В. Воєнний конфлікт у телевізійному сюжеті: відповідність виробничим стандартам журналістики [Електронний ресурс] / П. В. Мірошніченко // Молодий вчений. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=)



[&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP\\_meta&C21CO  
M=S&2\\_S21P03=FILA=&2\\_S21STR=molv\\_2015\\_12\(3\)\\_12.](#)

6. Одобрение институтов, рейтинги партий и политиков: апрель 2023 [Электронный ресурс] // АНО Левада-Центр, российская негосударственная исследовательская организация – Режим доступа до ресурсу: <https://www.levada.ru/2023/04/26/odobrenie-institutov-rejtingi-partij-i-politikov-aprel-2023/>.
7. Олекса Шалайський: «Де менше журналістики, там більше корупції» [Электронный ресурс] // Премія імені Георгія Гонгадзе. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://gongadzeprize.com.ua/oleksa-shalajskij-de-menshe-zhurnalistiki-tam-bilshe-korupcii>.
8. Правовий захист постраждалих від воєнних злочинів Росії (23-26 грудня 2022) [Электронный ресурс] // 2023 – Режим доступу до ресурсу: [https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pravoviy\\_zahist\\_postrazhdalih\\_v\\_d\\_vo\\_nnih\\_zlochin\\_v\\_ros\\_23-26\\_grudnya\\_2022.html](https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pravoviy_zahist_postrazhdalih_v_d_vo_nnih_zlochin_v_ros_23-26_grudnya_2022.html).
9. Рейтинги доверия политикам, оценки работы президента и правительства, поддержка политических партий [Электронный ресурс] // ВЦИОМ. – 2023. – Режим доступу до ресурсу: <https://wciom.ru/analytical-reviews/analiticheskii-obzor/reitingi-doverija-politikam-ocenki-raboty-prezidenta-i-pravitelstva-podderzhka-politicheskikh-partii-26052023>.
10. Українські медіа та війна. Підсумки моніторинрів ІМІ 2022 року [Электронный ресурс] // 2023 – Режим доступу до ресурсу: <https://imi.org.ua/monitorings/ukrayinski-media-ta-vijna-pidsumky-monitoryngiv-imi-2022-roku-i49921>.
11. Alan Bryman. The Research Question in Social Research: What is its Role? [Электронный ресурс] / Alan Bryman // International Journal of Social Research Methodology. – 2005. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13645570600655282>.
12. Amanda Clarke. Qualitative interviewing: encountering ethical issues and challenges [Электронный ресурс] / Amanda Clarke // Nurse Researcher. –

2006. – Режим доступа до ресурсу: <https://journals.rcni.com/nurse-researcher/qualitative-interviewing-encountering-ethical-issues-and-challenges-nr2006.07.13.4.19.c5987>.
13. Bruce L. Berg. Qualitative Research Methods for the Social Sciences [Электронный ресурс] / Bruce L. Berg, Howard Lune // Allyn and Bacon. – 2011. – Режим доступа до ресурсу: <http://law.gtu.ge/wp-content/uploads/2017/02/Berg-B.-Lune-H.-2012.-Qualitative-Research-Methods-for-the-Social-Sciences.pdf>.
14. Cohen S. States of Denial: Knowing about Atrocities and Suffering / Stanley Cohen. // John Wiley & Sons. – 2013. – С. 82–96.
15. Content analysis: Method, applications, and issues [Электронный ресурс] // Health Care for Women International. – 2009. – Режим доступа до ресурсу: <https://sci-hub.se/10.1080/07399339209516006>.
16. Features of detection and obtaining evidence of war crimes committed in the context of international armed conflict [Электронный ресурс] / [I. Tatarun, Y. Komissarchuk, Y. Dmytryk та ін.] // Instituto de Estudios Políticos y Derecho Público “Dr. Humberto J. La Roche”. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4181/1/36192-Texto%20de%20art%C3%ADculo-63090-1-10-20210709.pdf>.
17. Feinstein A. A Hazardous Profession: War, Journalists, and Psychopathology [Электронный ресурс] / A. Feinstein, J. Owen, N. Blair // The American Psychiatric Association. – 2002. – Режим доступа до ресурсу: <https://ajp.psychiatryonline.org/doi/full/10.1176/appi.ajp.159.9.1570>.
18. Feist A. The Effective Use of the Media in Serious Crime Investigations [Электронный ресурс] / Andy Feist // Policing and Reducing Crime Unit: Police Research Series. – 1999. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.politieacademie.nl/kennisenonderzoek/kennis/mediatheek/PDF/3435.pdf>.

19. Francesco Olmastroni. Framing War: Public Opinion and Decision-Making in Comparative Perspective / Francesco Olmastroni. – New York: Routledge, 2014. – 280 с.
20. Gideon Keren. Perspectives on Framing / Gideon Keren. – New York: Psychology Press, 2011. – 344 с.
21. Güçtürk Y. War Crimes and Crimes Against Humanity in Syria [Электронный ресурс] / Yavuz Güçtürk // Insight Turkey. – 2015. – Режим доступа до ресурсу: [https://www.researchgate.net/profile/Yadgar-Ahmmad/publication/283259479\\_The\\_Blue\\_Peace/links/562f713908ae0077ccc99f02/The-Blue-Peace.pdf#page=29](https://www.researchgate.net/profile/Yadgar-Ahmmad/publication/283259479_The_Blue_Peace/links/562f713908ae0077ccc99f02/The-Blue-Peace.pdf#page=29).
22. Gutman R. Crimes of War: What the Public Should Know / R. Gutman, D. Rieff., 1999. – 399 с.
23. Hahn O. Digital Investigative Journalism / O. Hahn, F. Stalph. // Palgrave Macmillan. – 2018. – С. 137–142.
24. Howard Tumber. Journalists, war crimes and international justice // City University. – 2008. – Режим доступа до ресурсу: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1750635208097051>.
25. James S. Ettema. Custodians of Conscience. Investigative Journalism and Public Virtue / James S. Ettema, Theodore L. Glasser. // Columbia University Press. – 1998. – С. 164-173
26. James W. Dearing. Agenda-Setting / James W. Dearing, Everett M. Rogers. – The United States of America: SAGE Publications, 1996. – 139 с.
27. James W. Tankard, Jr. The Empirical Approach to the Study of Media Framing [Электронный ресурс] / James W. Tankard, Jr. // Routledge. – 2001. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781410605689-12/empirical-approach-study-media-framing-james-tankard-jr>.
28. Journalism, Media and the Challenge of Human Rights Reporting [Электронный ресурс] // JOURNALISM, MEDIA AND THE CHALLENGE OF HUMAN RIGHTS REPORTING, ICHRP, Geneva,

- Switzerland, 2002. – 2002. – Режим доступа до ресурсу:  
[https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract\\_id=1551233](https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1551233).
29. Krippendorff K. Content Analysis. An Introduction to Its Methodology / Klaus Krippendorff. – Thousand Oaks, California: SAGE Publication, 2004. – 422 с. – (2).
30. Kvale, S. Interview Views: An Introduction to Qualitative Research Interviewing. Thousand Oaks, CA: Sage Publications. [Электронный ресурс] / Kvale, S. // Advances in Applied Sociology. – 1996. – Режим доступа до ресурсу:  
[https://www.scirp.org/\(S\(351jmbntvnsjt1aadkposzje\)\)/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1228667](https://www.scirp.org/(S(351jmbntvnsjt1aadkposzje))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1228667).
31. Lippmann W. Public Opinion / Walter Lippmann. – New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.): Transaction Publishers, 1998. – 427 с. – (2).
32. Maxwell E. McCombs. The Agenda-Setting Function of Mass Media [Электронный ресурс] / Maxwell E. McCombs, Donald L. Shaw // Oxford University Press. – 1972. – Режим доступа до ресурсу:  
<https://www.jstor.org/stable/2747787>.
33. Maxwell E. McCombs. The Agenda-Setting Role of the Mass Media in the Shaping of Public Opinion [Электронный ресурс] / Maxwell McCombs. // University of Texas at Austin. – 2011. – Режим доступа до ресурсу:  
<http://surl.li/hjohn>.
34. Maxwell E. McCombs. The Evolution of Agenda-Setting Research: Twenty-Five Years in the Marketplace of Ideas [Электронный ресурс] / Maxwell E. McCombs, Donald L. Shaw // Journals of Communication. – 1993. – Режим доступа до ресурсу:  
[https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/5524492/mod\\_resource/content/3/Aula%209a\\_McCombs\\_Shaw\\_The%20Evolution%20of%20Agenda-Setting%20Research.pdf](https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/5524492/mod_resource/content/3/Aula%209a_McCombs_Shaw_The%20Evolution%20of%20Agenda-Setting%20Research.pdf).
35. Nenad Golčevski, Johannes von Engelhardt, Hajo G Boomgaarden. Facing the past: Media framing of war crimes in post-conflict Serbia. – 2013. –

- Режим доступа до ресурсу:  
<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1750635213479206>.
36. Nor Razinah Mohd Zain. Agenda Setting Theory [Электронный ресурс] // Research Gate. – 2014. – Режим доступа до ресурсу:  
[https://www.researchgate.net/profile/Nor-Mohd-Zain/publication/321698436\\_Agenda\\_Setting\\_Theory/links/5a2b818d0f7e9b63e538dab7/Agenda-Setting-Theory.pdf](https://www.researchgate.net/profile/Nor-Mohd-Zain/publication/321698436_Agenda_Setting_Theory/links/5a2b818d0f7e9b63e538dab7/Agenda-Setting-Theory.pdf).
37. Pamela J. Shoemaker. Mediating the message. Theories of influence on mass media content / Pamela J. Shoemaker, Stephen D. Reese. – Longman USA, 1996. – 321 с. – (2).
38. Pavlik J. 1 The Russian War in Ukraine and the Implications for the News Media [Электронный ресурс] / John Pavlik // Athens Journal of Mass Media and Communications. – 2022. – Режим доступа до ресурсу:  
[https://www.athensjournals.gr/media/Pavlik\(2022\)-UKRAINE-MEDIA-04.pdf](https://www.athensjournals.gr/media/Pavlik(2022)-UKRAINE-MEDIA-04.pdf).
39. Pendry R. New Technology, War, and Human Rights Reporting [Электронный ресурс] / Richard Pendry // Springer. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: [https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-32103-5\\_51](https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-32103-5_51).
40. Robert L. Spellman. Journalist or Witness?: Reporters and War Crimes Tribunals [Электронный ресурс] / Robert L. Spellman // International Communication Gazette. – 2005. – Режим доступа до ресурсу:  
<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0016549205050127?journalCode=gaza>.
41. Robert M. Entman. Framing U.S. Coverage of International News: Contrasts in Narratives of the KAL and Iran Air Incidents [Электронный ресурс] / Robert M. Entman // Journal of Communication. – 2006. – Режим доступа до ресурсу:  
<https://academic.oup.com/joc/article-abstract/41/4/6/4210052?redirectedFrom=fulltext>.

42. Robin L. Nabi. The SAGE Handbook of Media Processes and Effects / Robin L. Nabi, Mary Beth Oliver., 2009. – 656 с.
43. Roger D. Wimmer. Mass media research. An introduction / Roger D. Wimmer, Joseph R. Dominick. – Wadsworth: Wadsworth Cengage Learning, 2011. – 477 с. – (Ninth edition).
44. Sharlene Hesse-Biber. Qualitative Approaches to Mixed Methods Practice [Электронный ресурс] / Sharlene Hesse-Biber // SAGE. – 2010. – Режим доступа до ресурсу: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1077800410364611>.
45. Stacey S. Too Close To Home: The Mental Toll Of Reporting On Tragedy In Your Own Community [Электронный ресурс] / Stephanie Stacey // Journo Resources. – 2023. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.journoresources.org.uk/mental-toll-reporting-tragedy-journalist/#:~:text=According%20to%20Feinstein%2C%20journalists%20face,devastating%20and%20long%2Dlasting%20effects>.
46. Stray J. Making Artificial Intelligence Work for Investigative Journalism [Электронный ресурс] / Jonathan Stray // Graduate School of Journalism, Columbia University. – 2019. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/21670811.2019.1630289>.
47. The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft [Электронный ресурс] // SAGE Publications, Inc.. – 2012. – Режим доступа до ресурсу: <http://surl.li/hjqvk>.
48. Virostková L. Investigative Journalism at Times of War and Propaganda [Электронный ресурс] / Lucia Virostková // Univerzita Komenského v Bratislave. – 2022. – Режим доступа до ресурсу: [https://www.researchgate.net/publication/363294478\\_Investigative\\_Journalism\\_at\\_Times\\_of\\_War\\_and\\_Propaganda](https://www.researchgate.net/publication/363294478_Investigative_Journalism_at_Times_of_War_and_Propaganda).
49. Wayne Wanta. The Effects of Credibility, Reliance, and Exposure on Media Agenda-Setting: A Path Analysis Model [Электронный ресурс] / Wayne Wanta, Yu-Wei Hu // Journalism Quarterly. – 1994. – Режим доступа до

ресурсы:

<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/107769909407100109?journalCode=jmqb>.

50. White, M. D. Content Analysis: A Flexible Methodology [Электронный ресурс] / White, M. D., Marsh, E. E. // Library Trends. – 2006. – Режим доступа до ресурсу: <https://sci-hub.se/10.1353/lib.2006.0053>.